

2025. 12 (5)

Asian Journal

"STEPPE PANORAMA"

ISSN 2710-3994

ISSN 2710-3994 (online)

Құрылтайшысы және баспагері: Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Ғылыми журнал Қазақстан Республикасы Инвестициялар және даму министрлігінің Байланыс, ақпараттандыру және ақпарат комитетінде 2025 ж. 5 сәуірде тіркелген. Тіркеу нөмірі № KZ91VPY00116246. Жылына 6 рет жарияланады (электронды нұсқада).

Журналда тарих ғылымының *келесі бағыттары* бойынша ғылыми жұмыстар жарияланады: тарих, этнология.

Жарияланым тілдері: қазақ, орыс, ағылшын.

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы
Тарих және этнология институты 2025
© Авторлар ұжымы, 2025

БАС РЕДАКТОР

Қабылдинов Зиябек Ермұқанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР ҒЖБМ ҒКШ.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры. (Қазақстан)

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Аутрам Алан (Outram Alan) — археология ғылымдарының докторы, Эксетер университеті, тарих және археология кафедрасының профессоры. (Ұлыбритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Өзбекстан Республикасы Ғылым академиясының Тарих институтының Этнология және антропология орталығының меңгерушісі. (Өзбекстан)

Әбіл Еркін Аманжолұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Парламенті Мәжілісінің депутаты. (Қазақстан)

Әлімбай Нұрсан — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Вернер Кунтһиа (Werner Cynthia) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Техас университеті. (АҚШ).

Дайнер Александр (Diener Alexander) – тарих ғылымдарының докторы, профессор. Канзас университеті. (АҚШ)

Жаркен Айгүл Мәлікқызы — тарих ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия Ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Көкебаева Гүлжауһар Какенқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті. (Қазақстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — тарих ғылымдарының докторы, Нюрнбергтегі Бавариялық немістер мәдени орталығының (BKDR) ғылыми қызметкері. (Германия)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, CERCEC директорының орынбасары, Францияның Ұлттық ғылыми зерттеу орталығының (CNRS) қызметкері. (Франция)

Сабурова Татьяна — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Индиана университеті. (АҚШ)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, Оксфорд университетінің профессоры. (Ұлыбритания)

Муминов Ашірбек Құрбанұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ислам тарихы, өнер және мәдениет ғылыми-зерттеу орталығының аға ғылыми қызметкері IRCICA – İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Түркия)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс педагогикалық университеті. (Литва)

Смағұлов Оразақ Смағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Балон ғылым академиясының корр.-мүшесі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы сыйлықтың лауреаты, ғылым мен техниканың еңбек сіңірген қайраткері, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры. (Қазақстан)

Таймағамбетов Жәкен Қожахметұлы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, ҚР Ұлттық музейі. (Қазақстан)

Томохико Уяма — PhD, Хоккайдо университетінің Славян және Еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония)

Ян У. Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, Калифорния университетінің профессоры (АҚШ)

ЖАУАПТЫ РЕДАКТОР

Қайпбаева Айнагүл Толғанбайқызы — тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ҒЫЛЫМИ РЕДАКТОРЛАР

Қапаева Айжан Тоқанқызы — тарих ғылымдарының докторы, профессор, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының Бас ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

Кубеев Рустем Жаулыбайұлы — Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының ғылыми қызметкері. (Қазақстан)

ТЕХНИКАЛЫҚ ХАТШЫ

Копеева Сания Жуматайқызы — магистр, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының қызметкері. (Қазақстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Учредитель и издатель: РГП на ПХВ «Институт истории и этнологии им.Ч.Ч. Валиханова»
Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан

Научный журнал зарегистрирован в Комитете связи, информатизации и информации
Министерства по инвестициям и развитию Республики Казахстан, свидетельство
о регистрации:

№ KZ91VPY00116246 от 03.04.2025 г. Публикуется 6 раз в год (в электронном формате).

В журнале публикуются научные работы *по следующим направлениям* исторической науки:
история, этнология.

Языки публикации: казахский, русский, английский.

Адрес редакции и издательства:

050010 Республика Казахстан, г. Алматы, ул. Шевченко, д. 28

РГП на ПХВ Институт истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК

Тел.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Сайт журнала: <https://ajspiie.com>

© Институт истории и этнологии
имени Ч.Ч. Валиханова, 2025
© Коллектив авторов, 2025

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР

Кабульдинов Зиябек Ермуханович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова КН МНВО РК. (Казахстан)

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Абиль Еркин Аманжолович — доктор исторических наук, профессор, Депутат Мажилиса Парламента РК. (Казахстан)

Алимбай Нурсан — кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

Аутрам Алан (Outram Alan) — доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории Университета Эксетера. (Великобритания)

Аширов Адхамжон Азимбаевич — доктор исторических наук, профессор, заведующий Центром этнологии и антропологии Института истории Академии наук Республики Узбекистан. (Узбекистан)

Вернер Синтия (Werner, Cynthia) — доктор исторических наук, профессор. Техасский университет. (США)

Дайнер Александр (Diener Alexander) — доктор исторических наук, профессор. Канзасский университет (США)

Жаркен Айгуль Маликовна — доктор исторических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилёва. (Казахстан)

Исмагулов Оразак Исмагулович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, член-корр. Болонской академии наук, лауреат премии им. Ч.Ч. Валиханова, заслуженный деятель науки и техники, профессор Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева. (Казахстан)

Кокебаева Гульжаухар Какеновна — доктор исторических наук, профессор Казахского национального педагогического университета имени Абая. (Казахстан)

Кригер Виктор (Kriege Viktor) — доктор исторических наук, научный сотрудник Баварского культурного центра немцев (BKDR) в Нюрнберге. (Германия)

Моррисон Александр (Morrison Alexander) — PhD, профессор Оксфордского университета. (Великобритания)

Муминов Аширбек Курбанович — доктор исторических наук, профессор, старший научный сотрудник Исследовательского центра исламской истории, искусства и культуры. IRCICA – İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi. (Турция)

Оайон Изабель (Ohayon Isabelle) — кандидат исторических наук, профессор, заместитель директора CERCEC, сотрудник Национального центра научных исследований Франции (CNRS). (Франция)

Римантас Желвис (Želvys Rimantas) — доктор педагогических наук, профессор, Вильнюсский педагогический университет. (Литва)

Сабурова Татьяна — доктор исторических наук, профессор, Университет Индианы. (США)

Таймагамбетов Жакен Кожаметович — доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, Национальный музей РК. (Казахстан)

Томохико Уяма — PhD, профессор Центра славяно-евразийских исследований Хоккайдского университета (Япония)

Ян Кэмпбелл (Ian W. Campbell) — PhD, профессор Калифорнийского университета (США)

ОТВЕТСТВЕННЫЙ РЕДАКТОР

Каипбаева Айнагуль Толганбаевна — кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан)

НАУЧНЫЕ РЕДАКТОРЫ

Капаева Айжан Токановна — доктор исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

Кубеев Рустем Джаулыбайулы — научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ТЕХНИЧЕСКИЙ СЕКРЕТАРЬ

Копеева Сания Жуматаевна — магистр, сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова. (Казахстан).

ISSN 2710-3994 (online)

Founder and publisher: RSE on REM "Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology" of the Committee of Science of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan

The scientific journal is registered at the Committee for Communications, Informatization and Information of the Ministry for Investments and Development of the Republic of Kazakhstan, registration certificate: No. KZ91VPY00116246 dated 03.04.2025. The journal is published 6 times a year (in electronic format).

The journal publishes scientific works in the *following areas* of historical science: history, ethnology.

Publication languages: Kazakh, Russian, English.

Editorial and publisher address:

28 Shevchenko Str., 050010, Almaty, Republic of Kazakhstan

RSE on REM Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology CS MSHE of the Republic of Kazakhstan

Tel.: +7 (727) 261-67-19, +7 (727) 272-47-59

Journal website: <https://ajspiie.com>

© Ch.Ch. Valikhanov Institute
of History and Ethnology, 2025
© Group of authors, 2025

EDITOR-IN-CHIEF

Kabuldinov Ziabek Ermukhanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, General Director of Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology SC MSHE RK. (Kazakhstan)

EDITORIAL BOARD

Abil Yerkin Amanzholovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Member of the Mazhilis of the Parliament of the RK. (Kazakhstan)

Alimbay Nursan — Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Azimqulov Javohir — Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Center for Ethnology and Anthropology at the Institute of History, Academy of Sciences of the Republic of Uzbekistan. (Uzbekistan)

Diener Alexander — Doctor of Political Science, Professor, University of Kansas. (USA)

Ian W. Campbell — PhD, Professor at the University of California (USA)

Ismagulov Orazak Ismagulovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Corresponding Member of Bologna Academy of Sciences, winner of Ch.Ch. Valikhanov Award, Honored Worker of Science and Technology, Professor of L.N. Gumilyov University. (Kazakhstan)

Kokebayeva Gulzhaukhar Kakenovna — Doctor of Historical Sciences, Professor at the Abai Kazakh National Pedagogical University. (Kazakhstan)

Kriege Viktor — Doctor of Historical Sciences, Researcher at the Bavarian Cultural Center of Germans (BKDR) in Nuremberg. (Germany)

Morrison Alexander — PhD, Professor, University of Oxford. (UK)

Muminov Ashirbek Kurbanovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Senior Researcher at the Research Center for Islamic History, Art and Culture. IRCICA (İslâm Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi). (Turkey)

Ohayon Isabelle — Candidate of Historical Sciences, Professor, Deputy Director of CERCEC, Researcher at the French National Center for Scientific Research (CNRS). (France)

Outram Alan — Doctor of Archaeological Sciences, Professor in the Department of Archaeology and History at University of Exeter. (Britain)

Rimantas Želvys — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vilnius Pedagogical University. (Lithuania)

Saburova Tatiana — Doctor of Historical Sciences, Professor, Indiana University. (USA)

Taimagambetov Zhaken Kozhakhmetovich — Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, National Museum of the Republic of Kazakhstan. (Kazakhstan)

Werner, Cynthia — Doctor of Historical Sciences, Professor, Texas university. (USA)

Tomohiko Uyama — PhD, Professor at the Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University. (Sapporo, Japan)

Zharken Aigul — Doctor of Historical Sciences, Professor at L.N. Gumilyov Eurasian National University. (Kazakhstan)

EXECUTIVE EDITOR

Kaipbayeva Ainagul Tolganbayevna — Candidate of Historical Sciences, leading researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Kazakhstan).

ACADEMIC EDITOR

Kapaeva Aizhan Tokanovna — Doctor of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

Kubeyev Rustem Dzhaulybayuly — researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

TECHNICAL SECRETARY

Kopeyeva Saniya Zhumataevna — Master's, researcher at Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology. (Kazakhstan)

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Published in the Republic of Kazakhstan
Asian Journal “Steppe Panorama”
Has been issued as a journal since 2014
ISSN 2710-3994.
Vol. 12. Is. 5, pp. 1358-1375, 2025
Journal homepage: <https://ajspiie.com>

FTAXP / MPHTI / IRSTI 03.20
https://doi.org/10.51943/2710-3994_2025_12_5_1358-1375

THE MIGRATION OF THE UAQ CLAN TO THE ALTAI REGION (BASED ON GENEALOGICAL AND HISTORICAL SOURCES)

Akhmet Shadyman¹, Oshan Zhanymkhan², Qadilbek Mars³

¹Institute of History, Academy of Social Sciences of the Xinjiang Uyghur Autonomous Region, PRC
(26, Beijing South Road, 830011 Urumqi, China)
Candidate of Historical Sciences

 <https://orcid.org/0009-0003-3659-9254>. E-mail: 792185844@qq.com

²Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)
Candidate of Historical Sciences

 <https://orcid.org/0000-0002-5767-2794>. E-mail: osanzanymhan@gmail.com

³Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology
(28, Shevchenko Str., 050010 Almaty, Republic of Kazakhstan)

 <https://orcid.org/0009-0009-5605-8387>. E-mail: marshadylbek@gmail.com

© Valikhanov IHE, 2024

© Akhmet Sh., Oshan Zh., Qadilbek M., 2024

Abstract. Introduction. The article provides an overview of the current geographical division of the Altai region and examines the origin and historical basis of the popular saying among the local people: «The Uaq were the first to come to Altai, followed later by the Kerei and Naiman» The Altai area has long been known as a historical homeland of Turkic peoples. Throughout different historical periods, various tribal groups migrated and settled in this vast territory. In particular, the migration and settlement of the Kazakh Uaq tribe in the Altai region is a crucial issue in understanding the ethnic territory of the Kazakh people and the regional history of the Kazakh Steppe. Based on genealogical and written sources, the article discusses the migration routes of the Uaq, the causes and consequences of their movement, and highlights their role in the ethnic formation processes of the Altai region. **Objectives and purpose.** The main objective of this study is to analyze the migration of the Uaq clan to the Altai region and to clarify the historical circumstances surrounding this process. The research aims to describe the historical and geographical features of the Altai region, to determine the directions and stages of the Uaq clan's migration, and to conduct a comparative analysis of genealogical and written sources. Furthermore, it seeks to identify the historical factors that influenced the movement of the Uaq people to Altai and to evaluate the significance of this migration within the broader context of Kazakh ethnic history. **Materials and methods.** The main sources used in the article include Kazakh genealogical data, written records from the Qing dynasty, as well as the works of domestic and Chinese researchers. The study employs the historical-comparative method, source analysis, and methods of systematization of genealogical materials. **Result.** Genealogical sources state that the Uaqs were among the first to settle in their ancestral homeland in the Altai,

followed later by the Kerey and Naiman tribes who established themselves in their native lands. These accounts are consistent with written sources. The research results make it possible to clarify the migration history of the Uaqs and to determine the contribution of Kazakh clans and tribes to the settlement of the Altai Mountains.

Keywords: Kazakh Khanate, Uaq, Altai, Genealogy, Migration

Acknowledgments. The article was prepared within the framework of the grant financing project of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan BR24993173 “Writing an illustrated biographical encyclopedia on the history of Kazakhstan”.

For citation: Akhmet Sh., Oshan Zh., Qadilbek M. The migration of the uaq clan to the Altai region (based on genealogical and historical sources) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Vol. 12. No. 5. Pp. 1358–1375. (In Kaz.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1358-1375

УАҚТАРДЫҢ АЛТАЙ ӨңІРІНЕ ҚОНЫСТАНУЫ (ШЕЖІРЕЛІК ЖӘНЕ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ)

Ахмет Шадыман¹, Ошан Жанымхан², Қадылбек Марыс³

¹ҚХР ШҰАР қоғамдық ғылымдар академиясы Тарих институты
(26-үй, Бейжің оңтүстік жолы., 830011 Үрімжі, Қытай)

Тарих ғылымдарының кандидаты

 <https://orcid.org/0009-0003-3659-9254>. E-mail: 792185844@qq.com

²Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының кандидаты

 <https://orcid.org/0000-0002-5767-2794>. E-mail: osanzanymhan@gmail.com

³Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
(28-үй, Шевченко көш., 050010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

 <https://orcid.org/0009-0009-5605-8387>. E-mail: marshadylbek@gmail.com

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Ахмет Ш., Ошан Ж., Қадылбек М., 2025

Аңдатпа. *Kipicne.* Мақалада мақалада Алтай өңірінің қазіргі географиялық бөлінісін сипаттай отырып, ел арасында жиі айтылатын «Алдымен бұл Алтайға уақ келген, артынан керей, найман шуап келген» деген ауызекі сөздің шығу төркіні мен оның тарихи негізі талданады. Алтай аймағы ежелден түркі халықтарының тарихи мекені ретінде белгілі. Осы кеңістікте әр кезеңде түрлі ру-тайпалардың қоныс аудару, орын тебу үдерістері жүріп отырған. Соның ішінде қазақтың уақ тайпасының Алтай өңіріне көшуі мен қоныстануы — қазақ халқының этникалық территориясын және Қазақ даласының аймақтық тарихын түсінуде маңызды мәселе болып табылады. Мақалада шежірелік деректер мен жазба материалдар негізінде уақтардың көшу жолдары, оның себептері мен нәтижелері талқыланып, Алтай өңіріндегі этникалық қалыптасу процесіндегі уақтардың орны көрсетіледі. *Міндеттері мен мақсаты.* Алтай өңірінің тарихи-географиялық жағдайын сипаттау. Уақтардың көшу бағытын және кезеңдерін анықтау; шежірелік және жазба деректерді салыстыра талдау; уақтардың Алтайдағы қоныстарына ықпал еткен тарихи жағдайларды ашу. *Материалдар мен әдістер.* Мақалада қолданылған негізгі дереккөздерге қазақ шежірелік мәліметтері мен Цин әулетінің жазбалары сондай-ақ отандық және қытайлық зерттеушілердің еңбектері жатады. Зерттеу барысында тарихи-салыстырмалы әдіс, деректанулық талдау және шежірелік деректерді жүйелеу тәсілдері қолданылды. *Қорытынды.* Шежірелік деректерде уақтардың Алтайдағы байырғы ата жұртына алғашқылардың бірі болып қоныстануы, кейіннен керей және найман елінің өз атақонысына орныққаны айтылады. Бұл деректер жазба материалдармен де үйлеседі.

Зерттеу нәтижелері уақтардың көші-қон тарихын нақтылауға және Алтай тауларын қазақтардың қоныстануындағы қазақ ру-тайпаларының үлесін айқындауға мүмкіндік береді.

Түйін сөздер: Қазақ хандығы, Уақ, Алтай, Шежіре, Көші-қон, Өр Алтай

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің «Қазақстан тарихы бойынша иллюстрацияланған өмірбаяндық энциклопедия жазу» тақырыбындағы гранттық қаржыландыру жобасын жүзеге асыру аясында орындалды (жеке тіркеу нөмірі: BR24993173).

Дәйексөз үшін: Ахмет Ш., Ошан Ж., Қадылбек М. Уақтардың Алтай өңіріне қоныстануы (шежірелік және тарихи деректер негізінде) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 5. 1358–1375 бб. (Қазақш.). DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1358-1375

ИСТОРИЯ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ РОДА УАК В АЛТАЙСКИЙ РЕГИОН (НА ОСНОВЕ ШЕЖИРЕ И ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ)

Ахмет Шадыман¹, Ошан Жанымхан², Қадылбек Марыс³

¹Институт истории, Академия общественных наук Синьцзян-Уйгурского автономного района КНР

(д. 26, ул. Южный Пекин, 830011 Урумчи, КНР)

Кандидат исторических наук

 <https://orcid.org/0009-0003-3659-9254>. E-mail: 792185844@qq.com

²Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова

(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

Кандидат исторических наук

 <https://orcid.org/0000-0002-5767-2794>. E-mail: osanzanymhan@gmail.com

³Институт истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова

(д. 28, ул. Шевченко, 050010 Алматы, Республика Казахстан)

 <https://orcid.org/0009-0009-5605-8387>. E-mail: marshadylbek@gmail.com

© ИИЭ им. Ч.Ч. Валиханова, 2025

© Ахмет Ш., Ошан Ж., Қадылбек М., 2025

Аннотация. *Введение.* В статье, наряду с характеристикой современного географического деления Алтайского региона, рассматривается происхождение и историческая основа распространённого среди населения высказывания: «Сначала в этот Алтай пришли уак, а затем кереей и найман заняли эти земли». Алтай издавна известен как историческая территория тюркских народов. На протяжении различных исторических эпох здесь происходили процессы переселения и закрепления различных родоплеменных объединений. Особое внимание уделяется переселению и размещению рода уак в Алтайском регионе, что представляет собой важный аспект в изучении этнической и региональной истории казахского народа. На основе шежирейных и письменных источников в статье анализируются пути миграции уаков, причины и последствия этого процесса, а также определяется их роль в этническом формировании населения Алтайского региона. *Задачи и цели.* Охарактеризовать историко-географическое положение Алтайского региона. Определить направление и этапы переселения рода уак. Провести сравнительный анализ шежирейных и письменных источников. Выявить исторические обстоятельства, повлиявшие на переселение уаков в Алтай. *Материалы и методы.* К основным источникам, использованным в статье, относятся казахские шежирейные сведения и письменные материалы эпохи Цин, а также труды отечественных и китайских исследователей. В ходе исследования применялись историко-сравнительный метод, источниковедческий анализ и методы систематизации шежирейных

данных. *Результаты.* В шежирейных источниках отмечается, что уаки были одними из первых, кто прибыл в Алтай, а позднее вслед за ними в этот регион переселились роды кереев и найманов. Эти сведения согласуются с письменными материалами. Полученные результаты позволяют уточнить историю миграции рода уак и определить его вклад в процесс формирования казахского этноса в Алтайском регионе.

Ключевые слова: Казахское ханство, Уак, Алтай, шежире, миграция

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации грантового проекта Министерства науки и высшего образования РК «Написание иллюстрированной биографической энциклопедии по истории Казахстана» (регистрационный номер: BR24993173).

Для цитирования: Ахмет Ш., Ошан Ж., Кадылбек М. История переселения рода уак в Алтайский регион (на основе шежире и исторических источников) // Asian Journal “Steppe Panorama”. 2025. Т. 12. № 5. С. 1358–1375. (На Каз.).

DOI: 10.51943/2710-3994_2025_12_5_1358-1375

Кіріспе

Алтай – күрделі, ірі тау жүйесі. Қазіргі шекаралық бөлініске сай төрт елдің еншісінде. Қазақстан Алтайы – Төр Алтай, Қытай Алтайы – Өр Алтай, Моңғолия Алтайы – Малды Алтай, Ресей Алтайы – Кенді Алтай атала бастады. Қазіргі қолданыстағы Алтай топонимі Алтын сөзінен өзгерген емес, қайта Алтай атауының ал сыңары көне түрік тілдеріндегі «кызыл», «алтын» мағынадағы лексикалық бірлік, дербес сөз болған. Атаудың екінші сыңарындағы тай сөзі көне түрік тіліндегі тағ (тау) сөзінің кейінгі кезеңдерде дауыссыз ғ дыбысының жартылай й дыбысына алмасуынан туған. Демек, Алтай – кызыл, қызғылт яғни алтын тау. (Жанұзақ, 2011: 153).

Алтай- Көшпелі түркі халықтарының алтын бесігі саналатын Алтай өңірі – ежелден түркі тайпаларының ортақ тарихи мекені болып келген өңір. Алтай түркі өркениетінің қалыптасуында, оның этникалық және мәдени негіздерінің орнығуында аса маңызды географиялық және тарихи кеңістік ретінде ерекшеленеді. Сол түркі тайпаларының ішінде қазақ халқының тарихи орны ерекше. Өр дәуірде Алтай өңірін мекен еткен қазақ рулары да өздерінің әлеуметтік-экономикалық, саяси және табиғи жағдайларға байланысты өзіндік көші-қон үдерістерін бастан өткерген. Бүгінгі күні Алтай өңірін қазақ халқының керей, найман және уак сынды іргелі тайпалары ортақ мекен теді. Бұл тайпалардың аталмыш өңірге қоныстану тарихы күрделі әрі тарихи деректер мен ауызша шежірелерде кеңінен көрініс тапқан.

Халық жадында сақталған аңыздар мен шежірелік деректер қазақ руларының Алтай өңіріне қоныстану және өзге этникалық топтармен араласу үдерістерін сипаттайды. Сонымен қатар, қазақ руларының көші-қон қозғалысы Қытайдың тарихи жазба деректерінде хатталған. Бұл деректер бір-бірін толықтыра келіп Алтай өңіріндегі этнотарихи үдерістерді тереңірек тануға мүмкіндік береді. Осы тұрғыдан алғанда, уак руларының Алтай өңіріне қоныстану тарихын ауызша шежірелік және жазба (әсіресе қытай тіліндегі) деректермен салыстыра зерттеу – қазақ көшінің аймақтық қалыптасуын айқындау үшін ерекше маңызға ие. Зерттеу нысанының осындай өзектілігі аталмыш тақырыпты жан-жақты тарихи-деректанулық тұрғыдан зерттелуді қажет етеді.

Ел ауызында Алтайға қоныстанған Қазақ көшіне байланысты «Алдымен бұл Алтайға уак келген, артынан керей, найман шуап келген» деген сөз жиі айтылады. Алайда бұл Өр Алтайға емес, қазіргі Қазақстан аумағындағы Төр Алтайдағы Ертіс, Теректі, Қалжыр, Қалғұты, Күршім, Бұқтырма сынды алты өзеннің бойын жайлаған ауылдарға қатысты шыққан сөз болуға тиіс. Бұл өзендердің бәрі де Алтайдың оңтүстік етегіндегі жазыққа шыққан соң, Ертіс өзеніне құяды. «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламадан» соң ес жиған елдің көші алдымен Төр Алтайға, онан соң Өр Алтайға бағытталған, Тарбағатайға қоныс тепкен ауылдар да алдымен Тарбағатайдың Қазақстан жақ бетінде бір мезгіл тұрған соң, қазіргі Қытайға қарасты Тарбағатай аймағын қоныс етті.

Уак руларының Алтайға қоныс тебуі жөнінде шежіреші Иысқан Ырғайбайұлы 1995 жылы ішкі басылым ретінде жарық көрген «Уак шежіресі» деген кітабында ел арасында

біршама кең тараған уақтың сарман руы Қасаболаттан тарайтын ағайынды Қасым, Наурызай, Қалқаман, Дәулет сынды ағайындылар арасында болған «желінің қиылуы», «сабадағы қымыздың тесілуі», «жылқыға сүйек байлану» сынды аңызды өрбітеді. Ахметқан Баубайұлы мен Мәней Бабықұлының айтуына қарағанда бұл 1700 жылдардың алғашқы жарымына тура келеді. (Ырғайбайұлы, 1995: 24–28).

Ақнайманның мысқал руынан Қайсабай деген ақын уақтың елеулі адамдарын, елеулі оқиғаларын, ата тегін жазған кезде:

«Қасымның бәйбішесі төрт ұл тапқан.

Сары, Өтеп, Шақай, Жомарт мына жатқан.

Келгенде сексен беске бір қатын ап,

Ыдық пен Шапанайды содан тапқан» (Ырғайбайұлы, 1995: 30) деп жырлаған.

Қасымның алты ұлынан 42 немере өмірге келді. Қазір бұлардың ұрпақтары өсіп-өніп алты рулы елге айналды. Сарының ұлы Манаттың бәйбішесі Күнсұлудан тарайтын Текқожа (Теке) ұрпақтары Қошағашта (Ресейде), Танақай ұрпақтары Баян-өлгийде (Моңғолияда), өзгелерінің ұрпақтары ҚХР Тарбағатай аймағы Толы ауданы Өшеті ауылында және ШҰАР-ның өзге қала-ауылдарында тұрады.

Егер Қасым Қасаболат ұлының 85 жасында өмірге келген Ыдық Қасымұлының 1750 жылы Марқакөлде туғанын ескерсек, Қасым бабамыз 1665 жылы өмірге келген болады. Сонымен бірге інілеріне өкпелеп Ертістен өте қашқанда Қасымның үйленгеніне бірнеше жыл болғаны айтылады. Осыларға қарағанда Қасым ауылдарының Үркерсу-Мазардағы ата қоныстарынан кетіп, Ертістің арғы бетіне өтуі 1695 жылдарға сай келеді. Бұл қазақты Тәуке хан басқарған заман (1680–1718) есептеледі. Халық зердесінде Тәуке заманы Қазақ хандығының ең бір өркендеген, «қой үстіне бозторғай жұмыртқалаған заман», «алтын ғасыр» деп еске алынады. Орыстың белгілі тарихшысы А.И. Левшин Тәукені көне Спартаның ақылгөй заңгері Ликургке теңегені белгілі.

Қазақ руларының «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламадан» бұрын қазіргі Шығыс Қазақстан аумағын қоныстанып отырғаны жөнінде халық шежірелерінде көптеген дерек бар. Мысалы, Шыңжаң университетінің доценты, фольклортанушы Қаусылқан Қамажанов: «жантекейдің Сүйінбайынан тарайтын Сәменбеттің немересі Барқы би Есентайұлы 1675 жылы Кішкенетау, Маңырақ өңірінде туып, 1760 жылы Зайсан ауданына қарасты Майқапшағайда қайтыс болған деп есептейді. (Барқы шежіресі, 2011: 3) Бұл керейлердің Кішкенетау, Маңырақ бойына қоныстану уақытының «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламадан» бұрын болғанын дәлелдейді. Фолклорлық әдебиет нұсқаларында Қазақтың хан батыры Қабанбай Қожақұлұлы 1708 жылдары 16 жасында Зайсандағы керей ішіне келіп, осындағы апекесі Меруерт пен жездесі Бердәулеттің қолында бес-алты жыл тұрғаны да жиі айтылады. Жәнібек батырдың: «Ұлы Ертістен көпір салсам да өтем, ежелгі жерге жетем» деуі де осындай тарихи жағдаймен байланысты. «Ақ табан шұбырынды, Алқакөл сұламада» атамекенінен ауған қазақ рулары Жоңғар хандығы әлсірей бастаған тұста шығыстағы ата қонысқа ат басын бұрды. 1690 жылдары Үркерсу-Мазардан көшкен Қасым ауылдарынан бірер жыл бұрын Ертіс кешіп Алтайға жеткен абақ керейлердің көші Арда Алтайға қайта оралған алғашқы көш болуы мүмкін.

1723 жылы шекарадағы керей, найман, уақ руларының жоңғар шапқыншылығынан ауыр зардап шегуі де осы рулардың шекаралық аймақта отыруынан дерек береді. Осы тарихи оқиғаны Моңғолия зерттеушісі Ислам Қабышұлы өзінің «Моңғолия қазақтарының тарихы» деген еңбегінде: «Алтайдағы абақ керей қазақ басына қиын-қыстау күн туған сонау 1723 жылдар шамасында Сыр бойынан қазақтың шығыс жағына ойысып қоныс аударды. Алтай өңіріндегі қазақтар 150 жылдай біртұтас өмір сүріп, 1830 жылдардан бастап рулық құрылысқа негізделген өзіндік әкімшілік системасын құрды. Сонан кейін шамамен қырық жылдай уақыт өткенде 1867 жылдар бұл ел тағы да екіге бөлініп, бір жартысы Моңғол өлкесіне өтті де, дені байырғы мекенінде қалды» - деп жазады. (Қабышұлы, 1980: 31).

Материалдар мен зерттеу әдістері

Мақаланың басты дерек көзі ретінде қазақтың ауызша шежірелік дәстүрінен алынған мәліметтер мен Цин (Чин) әулетінің ресми жазбалары алынды. Шежірелік деректер – халық жадында сақталған уақтардың көші-қоны, орналасуы және көрші рулармен қарым-қатынасы жөніндегі тарихи ақпараттарды қамтиды. Бұл деректер қазақ руларының шығу тегі мен тарихи миграциясын түсіндіруде ерекше маңызға ие. Ал Қытай (Цин) мұрағаттық жазбалары – XVIII–XIX ғасырларда Алтай өңірінде болған этносаяси үдерістерді нақты хронологиялық тұрғыда сипаттайтын ресми құжаттар болып табылады. Бұл жазбалар шежірелік мәліметтермен салыстыра қарастырылғанда, тарихи оқиғалардың уақыт пен кеңістік шеңберін нақтылауға мүмкіндік береді. Отандық және шетелдік зерттеушілердің еңбектері – уақтардың тарихи тағдыры, Алтайды қоныстанған қазақтардың этникалық құрамы және қазақ тайпаларының көші-қон процестері туралы заманауи ғылыми пайымдар мен тұжырымдарды қамтиды. Бұл еңбектер салыстырмалы талдау жүргізуге және тарихи деректердің объективтілігін тексеруге мүмкіндік береді.

Зерттеу әдістері– Мақалада тарихи деректерді талдау мен жүйелеудің бірнеше классикалық және арнайы әдістері қолданылған. Олар: Тарихи-салыстырмалы әдіс – әртүрлі дереккөздердегі (шежірелік, жазба, зерттеушілік) мәліметтерді өзара салыстыру арқылы уақтардың Алтайға көшу кезеңдері мен бағыттарын айқындауға мүмкіндік берді. Деректанулық талдау әдісі – қолданылған тарихи материалдардың түпнұсқалығын, мазмұндық сенімділігін және уақыттық сәйкестігін анықтау үшін пайдаланылды. Бұл әдіс шежіре мен жазба деректердің тарихи шындыққа сәйкестігін тексеруге мүмкіндік берді. Шежірелік деректерді жүйелеу әдісі – халық аузындағы рулар тарихы мен ата-баба таралымдарын ғылыми тұрғыда реттеп, уақ руының Алтайдағы орны мен тарихи қозғалысын реконструкциялауға бағытталды. Гео-тарихи талдау әдісі – Алтай өңірінің табиғи-географиялық жағдайын ескере отырып, көші-қонның бағыты мен себептерін түсіндіруге мүмкіндік берді. Зерттеудің бұл тәсілдері қазақ көші-қон тарихы мен Алтайдың аймақтық тарихын түсіндіруде кешенді ғылыми нәтижелерге жетуге негіз болды.

Талқылау

Ал уақтардың іргелес көршісі керейлердің шығыстағы көші-қоны туралы шежірешілерде екі түрлі пікір сақталған. Қадыс Жанәбілұлы мен Қоңырхан Жусанбаев құрастырған «Абақ керейдің төр шежіресінде» керейдің арғын Ақмырзаның өліміне байланысты Сыр бойынан көшуін Қанішер Абылайдың тұсында, яғни «Ақтабан шұбырынды, Алқакөл сұламадан» бұрын болған. Ол кезде керейлер Сырдан көшіп Ордың Қарағашына барып қоныстанған жазған (Жанәбілұлы, Жусанбаев, 2011: 36) Иісқан Ырғайбайұлы еңбегінде «1730 жылдар мөлшерінде Қасымның бастауымен 300-дей шаңырақ Алтайға келіп, 130 жыл шамасында осы Алтайда болған, Алқабек, Білезік деген өзендердің аңғарын мекен еткенін, осы көште уақ рулары да болғанын тілге тиек еткен (Ырғайбайұлы, 1995: 31). Ал Меллатхан Әленұлы бұл көшті 1771 жылы болды деп есептейді (Мыңжан, Байболатов, 1994: 447).

Шежіре деректерде Арда Алтайға қоныс тепкен көкшекөзден тараған ағайынды Қасым, Дәулет ауылдарының XIX ғасырдың алғашқы ондығында-ақ рулы ел болып, Көгедай, Қамбар сынды екі бірдей төреге қараған. Соған қарағанда осынша көп ел Қасым, Дәулет сынды екі жас жігіттен ғана құралмауға тиіс. Шежіре деректер осы ағайынды жігіттердің кіндігінен тараған рулы ел туралы немесе солар бастаған іргелі ауылдардың болғанын баяндамақ болғаны анық. Себебі сол кезде Қасымға 300 отбасы ере көшкені шежірешілердің жадында жақсы сақталған. Бұл Қасым, Бәйімбет, Мұрат, Дәулеттерге қараған төрт ауылды көрсетеді. Байырғы ата қоныс Алтайға ауған уақ, керей, найман рулары елдің шетінде, даудың өтінде тұрған. Мұндайда тайпа көсемдері мен батырларға сан алуан қиындықтарды жеңе отырып, ұрпақтың ертеңі үшін күресетін саналы рух керек еді.

Қазақтардың Ертісті өрлей байырғы қоныстарына жылжуына Ертіс шебінің салынуы да себеп болды. Бұл туралы Т.А. Еңсебаев: «Ертіс әскери шебін салып болған соң, бекініс басшылығы қазақтардың Ертістің оң жағына шығуына шек қойды. Егер шыққан жағдайда,

олардан аманаттар талап етілді. Осылайша Құлынды мен Барабаның кең де құнарлы жайылымдары Ресейдің меншігі деп жарияланып, ол қазақтардың иелігінен тартып алынды. 1755 жылы 6-наурызда Сыртқы істер алқасы Орта жүз қазақтарының Ертістің оң жағына, яғни олардың тұрақты және тарихи даласына өтуіне тиым салды. Алқаның өкімін орындау Сібір әскери шебінің қолбасшысы бригадир Крофтқа жүктелді. Билік жүргізуші Сенаттың 1762 жылғы жарлығында қазақтарды ‘бекіністен он шақырым жерге’ жақындатпау туралы сөз болды. Егер бұл тиым салу бұзылған жағдайда ‘оларға әскери тойтарыс жасау’ қарастырылды» (Еңсебаев, 2001: 135) деген деректі ұсынады.

Қазіргі Қытайдың Алтай аймағына қазақтардың абақ керей руы мен найманның кейбір рулары көшіп келген кезде, бұл жерде Алтай ұранқайлары мен жаңа торғауыт, қошуыт секілді моңғол тайпалары қоныстанып отырған. Аталған тайпалардың өріс-қоныстары мен қазақ руларының қоныстануы туралы: «Ақсоян елі Қаба мен Буыршынды, Қарасоян елі Қабаны, Көкмоншақ елі Алтайдың Көксуын, Алты ел аталған ұранқайлар қазіргі Алтай қаласына қарасты өңірді, Баруын аталған ел Шіңгілді мекендепті. Мейрен аталған елдің көпшілігі Қобдада, бір бөлімі Куертіс бойын қоныстанған. Осы жеті ел атанған ұранқайдың билеушісі Еркі Шуын амбы Қобдада тұрып, жеті ел ұранқайдың таңбасын ұстап, әкімшілік билік жүргізіп отырған. Қалбадан Алтайға қарай жылжыған абақ керейдің алғашқы көші Ертіс өзенінің оңтүстік аңғарын біраз өрлеп келіпті де, Зайсан көлінің аяқ жағына келгенде, ел екіге бөлініпті. Қарақас Байқан батыр, жантекей Барлыбай батыр, шеруші Шұбаш батыр, молқы Ештаған батыр бастаған қарақас руы, жантекейдің шүйіншәлі атасы, шеруші, молқы рулары Ертіс өзенінен Батыс Алтай тауына өтіп, Нарын, Күршім, Қалжыр өзендерінің сағасын, Марқакөлді мекендепті. Осы Ертіс өзенінен ел өткен жер қазірге дейін Қарақас өткелі аталып келеді. Ал, Қотырақ бастаған жантекейдің басым көбі, ителі, меркіт, шұбарайғыр, т.б. үлкен рулар Ертістен өтпей, Зайсан өңіріне, Кендірлік, Кішкенетау, Маңырақ, Көкпекті қатарлы жерлерге орнықты» (Жанәбілұлы, Жусанбаев, 2011: 44–45) деген деректер бар.

Шежіре деректерге және Жапарбай, Аршабай, Төгербек, Тәжі, Зейнолла, Зейнелқан сияқты көнекөз қарттардың айтуынша уақтар 1835 жылы Алқабек, Білезіктен өтіп шекара Ешкі асуының жанындағы Жалағаш деген жерді қыстағанда қар қалың жауып, қыс қатты болғандықтан, ақсүйек жұт болады. Осы жұтта уақ елінің малы қырылып, азын-аулақ түйе мен ешкі түлігі ғана қалды. Апаттың азуы әбден батқан ел: «Бұл апат бізді жалаңаштап кетті, қысы қатты, қары қалың бұл жер бізге мекен болмайды екен, бұл жер Жалағаш емес, Жалаңаш екен деп, осы жерді Жалаңаш атандырыпты».

«Цин патшасы Шюаньзуң туралы орда естеліктері» 251-бумасы Даогуан жылнамасының 14-жылы 4-айдың 25-күнгі (Яғни 1834 жылы 2 маусым) жазбасында: «Тарбағатайдағы ойраттар баққан шахналық түліктердің қар апатынан үсіп өлгендеріне төлем төленсін, аязда үсінген, өлген адамдарға қаржылай жәрдем жасалсын» (ЦШЛ, 2009 ц. 2: 797) деген дерек 1834 жылдың қысында Тарбағатай аумағындағы ойраттар қоныстанған Қобықсары аумағында ақсүйек жұт болғанын дәлелдейді. Бұл көршілес Жеменей, Қаба жерін шарпуы әбден мүмкін.

Шежірешілердің есінде қалған 1835 жылғы жұт осы 1834 жылдың қысындағы жұтты көрсетеді. Егер 1835 жылдың қысында да жұт болған болса, сарай жылнамаларынан қағыс қалмаса керек еді. Сондықтан бұл көшті 1835 жылдың басында болған деп шамалаймыз.

Қытай деректеріне негізделер болсақ ақбасқын қардан Тарбағатай ойраттарының малы қырылып, адамы үсіп өлген оқиғалар 1847 жылы да болған (ЦШЛ, 2009 ц. 3: 1005–1006). Сондай жұт 1863 жылы да болған (ЦШЛ, 2007: 35). Тарбағатаймен көршілес Боротала өңіріндегі сақыр моңғолдары қоныстанған жерлерде 1837 жылдың қысында алапат жұт болғанын Іле генералы Ишанның мәлімдемесінде анық жазылады (ЦШЛ Даогуан, 2009: 876).

1835 жылдың басында шекарадағы Ешкі асуынан асып Қабаға келген уақ көшінің уақытын нақты дәлелдейтін бұлардан басқа қосымша деректер жоқ. Шәмен Исаұлы «Қаба өзенінің батыс жағасынан алынған ертедегі тоғандар» деген мақаласында уақтардың Қаба ауданына ең алдымен көшіп келіп қоныстанып, Қаба өзені бойынан алғаш Қарабөгеу дейтін су тоспасын жасап, тоған тартып егін салғанын айта келіп: «Уақ елінің жортуылшысы атақты балуаны Ыдық деген адам болыпты. Қазіргі Қаба ауданы Сарбұлақ ауылының Жалаңаш

қыстағының қасындағы Ыдық деген жер аты уақтың сол Ыдық балуанының атымен аталған. ‘Ыдық балуан көтерген тас’ дейтін үлкен малта тас Жалаңаш өзенінің өткелі аузында қазірге дейін жатқанын ел аңыз етеді» (Қаба, 2003: 232–233) деп жазған. Аңыздарға қарағанда, бабамыз бұл тасты атақ шығару үшін емес, Жалаңаш өзенінен өтетін көш жолын ашу үшін көтеріп жол шетіне қойған екен.

Әбе Қалиұлы «Жарболды елі және Дүзбенбет Ажы» деген мақаласында: «найман тайпасының жарболды руы XVIII ғасырдың соңғы жылдарының Абылай хандығы дәуірінде Құлажорға, Қостөбе, Айыркөз, Жылытау қатарлы Алтайдың батыс жүлгесін мекендеген», дей отырып, жарболды Жәнібек ауылдарының жылқы отарлату үшін Білезік өзені бойына барғанда, «Бұл кезде Білезік бойында Орта жүз уақ елінен және керейдің ителі елінен бірнеше ауыл бірге Білезік бойын мекен етіп, уақтан Ыдық деген адам (балуан екен) бастап Білезіктен тоған алып егін егіп, жан бағып жатқан кезі екенін» (Қаба, 2003: 122–123) айтқан.

Іле генерал-губернаторы ұлты моңғол Суңюньнің (玛拉特氏松筠) бұйрығымен Ван Тинкай (汪廷楷) атты автор 1802 жылы жазған, 1805 жылдан бастап Ци Юньши (祁韵士) атты келесі бір автор толықтаулар енгізіп, 1808 жылы ресми түрде жарық көрген «Си чуй цзун тун ши люе» («西陲总统事略», яғни «Батыс шекара өңірді басқару істерінен қысқаша шолу») атты кітапта гуң лауазымды Көгедай тәйжі (公爵库库岱台吉) мен оның інісі Сәменге (色敏) қарасты 10 руы елдің аты былайша хатталған:

«Семіз найман отоғы, қыржы найман отоғы, шеруші найман отоғы, көкшекөз найман отоғы, жастабан найман отоғы, молқы найман отоғы, жәдік найман отоғы, тасқоян найман отоғы, қарақас найман отоғы, шұбарайғыр найман отоғы (色密斯奈曼鄂托克, 赫尔吉奈曼鄂托克, 车鲁齐奈曼鄂托克, 库克楚古斯奈曼鄂托克, 嘉斯塔瓦奈曼鄂托克, 慕勒霍奈曼鄂托克, 嘉达克奈曼鄂托克, 塔斯霍彦奈曼鄂托克, 哈尔噶斯奈曼鄂托克, 齐巴尔爱哈尔奈曼鄂托克)» (Сун Юнь, 1965: 15).

Осы аталған кітапта Қазақ тәйжісі Қамбарға қарасты 24 отоқтың атын: «Байжігіт отоғы, уақ-найман отоғы, төртоғыл отоғы, қожамбет отоғы, жарболды отоғы, ақнайман отоғы, сарыжомарт отоғы, көкжарлы отоғы (拜吉格特鄂托克, 瓦克奈曼鄂托克, 土尔兔勒鄂托克, 霍吉木伯特鄂托克, 嘉哩博勒多鄂托克, 阿克奈曼鄂托克, 萨尔嘉默特鄂托克, 库库嘉尔鄂托克); шеруші отоғы, қаракерей-байғана отоғы, тұзақшы-төртоғыл отоғы, қаракөз-байқы-төртоғыл отоғы, ашамайлы ғол отоғы, абақты ғол отоғы, көнсадақ ғол отоғы, ителі ғол отоғы, молқы ғол отоғы, меркіт? ғол отоғы (车鲁齐鄂托克, 喀拉克勒拜吉纳鄂托克, 土萨克齐土尔兔勒鄂托克, 哈拉廓泽巴伊克土尔兔勒鄂托克, 额且迈哩廓勒鄂托克, 阿巴克图廓勒鄂托克, 坤斯塔克廓勒鄂托克, 伊特哩廓勒鄂托克, 迈勒呼廓勒鄂托克, 默尔硕勒廓勒鄂托克); көкшекөз ғол отоғы, қара ғол отоғы, сибан ғол отоғы, ателы (ителі?) ғол отоғы, қарақас ғол отоғы, тоғымбет ғол отоғы (库克齐格斯廓勒鄂托克, 喀拉廓勒鄂托克, 西宛廓勒鄂托克, 阿贴哩廓勒鄂托克, 哈尔哈斯廓勒鄂托克, 托霍木伯特廓勒鄂托克) деп жазып көрсеткен.

Кітапта жоғарыдағы аталған рулапран басқа «төртінші дәрежелі діңсе таққан Тәйжі Жабайға қарасты қара (керей) байжігіт отоғы (克勒拜吉格特鄂托克)» және «төртінші дәрежелі діңсе тағылған Тәйжі Токтакүшікке қарайтын қара (керей) байжігіт отоғы (喀拉拜吉格特鄂托克)» деген ру аты да көрсетілген. Мұндағы өзгешелік бір ғана рудың екі тәйжіге қараған топтарының аты екі басқа иероглифтермен жазылуына байланысты туындаған деп санауға тура келеді.

Кітап мәтініндегі ту эр ту лэ этокэ (土尔兔勒鄂托克) – найман ішінде төртуыл руы еді (Қытай қазақтары бұл рудың атын «дөртуыл» деп атап келеді). Бұл туралы Жапон ғалымы Нода Жин: «Біз Әбілпейіз сұлтанның Тарбағатайды біліп тұрған Кебе амбан, Асқан амбан, Мөрін жайын амбанға (Hebe amban asqan amban mörin jayin amban) ... деп келетін 1781 жылы ескі қазақ жазба тілінде жазған хатындағы «تورت اغول» (törtöyul) деген тіркесті негізге ала отырып төртоғыл деп алдық» деп жазады (Noda, Onuma, 2010: 44).

Мұндай ру аты Уәли ханға қарасты арғындардың бірі ретінде «төртоғыл арғын отоғы (土尔兔勒阿尔干鄂托克)» деген атпен де кезігеді. Аталған деректің түпнұсқасында 兔 (ту)

иероглифі 免 (мянь) болып жаңсақ жазылған. Бұл деректің көшірмесі «Хуэй цзян тунчжи» деген келесі бір кітапқа да енгізілген. («Хуэй цзян тунчжи» кітабының «Қазақтардың шығу тегі» деген тарауында: «公爵库库岱,台吉色敏所辖: 色密斯奈曼鄂托克,赫尔吉奈曼鄂托克,车鲁齐奈曼鄂托克,库克楚古斯奈曼鄂托克,嘉斯塔瓦奈曼鄂托克,募勒霍奈曼鄂托克,嘉达克奈曼鄂托克,塔斯霍彦奈曼鄂托克,哈尔噶斯奈曼鄂托克,齐巴尔爱哈尔奈曼鄂托克» деп жазылған қараңыз: «回疆通志·卷十一·哈萨克源流»).

Жоғарыда көрсетілген Көгедай мен Сәменге қарасты рулар қатарында найманның қыржы, семіз найман рулары мен уақтың көкшекөз, керейдің шеруші, жастабан, молқы, жәдік, қарақас, шұбарайғыр рулары және «таскоюн» руы деген ру аты көрсетілген. Бұл деректі хаттаушы авторлар наймандарға кірмейтін руларды найман атында тіркеп көрсеткен. Аталған мәселе туралы: «Бұл тарихи жазбадан бері болғанда XIX ғасырдың бас кезінде Көгедай мен інісі Сәменнің бір бөлім наймандармен бірге керей руларын да қоса билеген тарихи шындықты толық ұғынумен қатар, керей ру аттарының ‘... найман’ түрінде хатталғанына қарап, кітап авторының Жетісу өңірін мекендеген қазақ ру-тайпаларын дерліктей ажырата алмағанын анық байқауға болады» (Әбділәшімұлы, 2014: 812) деген пікір ұсынғандар бар.

Солай дегенмен Жапон ғалымы Сагучи Тоору Көгедайға қарасты тайпалар арасында қыржы найман секілді он отоқтың болғанын ертеректе растаған болатын. Бұдан тыс «Хуэй цзян тунчжи» атты кітапта: Бөгелі деген тәйжіге қарасты рулар қатарында уақ және арғын рулары болғаны, қазақ тәйжісі Қамбарға қарасты тайпалардан уақ және найман тайпасы болғаны, Қамбарға қарағандар қатарында абақ керейдің шеруші руы болғаны туралы мәліметер сақталған. Осы фактілерге негізделгенде тарихи деректе көрсетілген тайпалар туралы мәселені еңбек авторларының қазақ рулары туралы білімінің саяздығынан болған деп қарастыруға болмайтынын көрсетеді.

Цин әулетінің билігін қабылдаған қазақ рулары қоныстанған жеріне қарай ұқсамаған бірнеше ру бір әкімшілік сипатты бірлікке біріктірілсе керек. 1832 жылы Қазіргі ШҰАР Алтай аймағындағы Қалутан жазығында Ажы (Жанқазы) гуңның басқаруымен өткен 12 абақ керей рулары, алты арыс ұранқай, торғауыт уаңы, көршілес қазақ руларының төрелері қатысқан «төрт би сайлау» құрылтайы өткен. Осы жиналыста «Төрт бидің иелігіндегі әрбір ру түтін саны мыңға толғанда жеке иелік құқық алады» - деген ереже қабылдаған. (Асқар Татанайұлы: «Тарихи дерек, келелі кеңес», 1-кітап, Шыңжаң халық баспасы, Үрімжі, 1987, 100, 106-бет. Төрт бидің сайланған уақыты жөнінде бұдан өзге де пайымдаулар бар: бірде 1836 жылы күзде Жеменейдің Тұманды Қызылқайың деген жерінде өтті десе, кейде Буыршын ауданының Үштас жайлауында 1836 жылы өтті делінеді «Барқы шежіресі», ШҰАР ІБ 2011 № 141, 2011, Үрімжі, Бәдел Иманмәдиұлы жазған Топан Сатайұлының өмірбаяны, 23-бет). Мұндай жағдай жоғарыдағы Суңюнь бастаған қаламгерлер еңбегіндегі найман, керей, уақ, арғын қатарл қазақ руларының аралас тіркелуі, Көгедайға қарасты Абақ керей рулары құрамында найман, уақ руларының жекелеген топтары болғанын көрсетеді. Жоғарыда көрсетілген еңбектегі Қамбарға қарасты 24 отоқтың құрамында уақтармен қатар керей топтары бар екені анық жазылған. Осыларға негізделсек Қамбар төреге қарасты рулардың барлығы түгелімен найман рулары болған деуге келмейді. Кей шежіре нұсқаларында Әбілпейіз ханның ұлы Көгедай төре көп жылдар Қалба өңірін мекендеген терістаңбалы наймандарға төре болғаны жөнінде де деректер кездеседі (Мешелева, Темірханов, 2009: 64).

Керейлер мен наймандар, уақтар мен наймандар бір төренің басқаруында болғаны сынды осы тарих шындық қазақ шежірешілерінің назарынан да тыс қалмаған. «Қырық молда шежіресінің» 6-көшірмесінде: Төлегетайдың үлкені дөртуіл екен. Одан төрт ұл: Ақболат, Ақбарак, Сұлтанкелді, Есенкелді тарайды», – дей отырып, – «Есенкелдіден Еміл, Бәлі. Емілден жеті ұл: Ембек, Есенқұл, Қарасал, Ырсақ, Қоқан, Тоқан, Жәнібек, Дұзақшы туады. Осы Дұзақшы керейдің бес кенделімен қосылып, алтауы Жәдіктің шұбар айғырын ұстап әкетіп сойып жеген екен. Бес кендел керейде қалып, Дұзақшы Емілде қалыпты. Керейдегі бес кендел шұбарайғыр атанып кеткен» делінеді. Сол сияқты шежіре деректер Ергенек руы туралы тарқатқанда: «Ергенек тегінде найманның жылқысын бағатын ұлы жиендерінің ұрқы болса

керек. Найман шал өлгеннен соң, оның жас қалған әйелін осы Ергенекке қосыпты. Ергенектен Өтей, Жәрке, Бура, Қаратай, Сарыжомарт, Көкжарлы, Терістаңбалы – жеті ұл туыпты» делінеді (Байболатов, 1999: 150–151).

«Си чуй цзун тун ши люе» атты еңбек мәтінде ру аты ретінде «Та сы хо янь най ман (塔斯霍彦奈曼)» деген тіркесті қытай тілінің оқылуына сай «тасқоян» деп реконструкциялауға болады. Профессор С. Сыздықов «Қарлық мемлекетінің тарихы» деген монографиясында арғын ішінде тасқоян деген ру аты бар екенін жазған (Сыздықов, 2000: 135). Дегенмен оның нақты қайсы рулар бірлестігіне тән екенін айтпаған. А.П. Чулошников: «Алғашқы керей – Найманның ағасы Абақ. Абақтың он екі ұлының алтауын қалмақтар өлтіріп, олардың жесірлері кейін күйеуге тиіп, олардан ‘шатыс’ (таза қанды емес) керейлер өрбіген. Керейлер 12 тармаққа бөлінеді: озық, жантекей, шеруші, озумылтық, сыйбан, барақ, жастабан, уақ, жектабыр, қарақас, тасқойын, көнсадақ; Шатыс керейлер өз атауларын жесірлердің күйеулерінің сипаттамаларына байланысты алған. Біреуінің ері қара қасты болғандықтан, ру аты – қарақас, екіншісі иттен қорқып, қойнына тас тығып келген соң – тасқойын аталса, үшіншісі садақ пен қорамсақ асына келген соң, қойылған ат – көнсадақ» деген аңызды жазып қалдырады (Қазақтар, 1998: 145). А.П. Чулошников көрсеткен озық – ожық, озумылтық – ұзынмылтық руын еске салады. Олар қазіргі уақытта 12 абақ керейдің бірі болған шеруші руының құрамында.

Айтулы еңбекте аты аталған отоқтар атының соңына тіркелген «голэ (廓勒)» деген тіркеске келер болсақ, оны моңғол тілінде «негізгі, орталық, басты, бас» деген мағынаны білдіретін «ғол (гол)» деген сөздің транскрипциясы ретінде қарастыруға ғана болады. Отоқ сөзі Моңғолия егеменді ел болғанға дейінгі уақытта елдегі ең кіші әкімшілік бірлікті көрсеткен. Бұл термин ру мағынасында манжур тіліне де енген. Демек «ғол оток (廓勒鄂托克)» тіркесі іргелі отоқтарды ғана көрсетеді деген сөз. Бұл оток жай отоқтарға қарағанда адам саны көп, қуаты мығым отоқтарды көрсеткен болса керек. Осына мағнада моңғол тілінде «гол хоршоолол», яғни бас серіктестік, «гол ёс» – негізгі салт, «гол газар» – орталық жер деген сөздер бар.

«Си чуй цзун тун ши люе» атты еңбектегі көрсетілген деректен Көгедай мен Сәменге Абақ керейдің алты руынан тыс, найман мен уақтың да ішінара руларының қарағанын байқаймыз. Ажы төренің заманында 12 абақ керей төрелеріне найманның Қожамбетіне жататын жарболды, Сарыжомартына жататын бура рулары да қарасты болды. Көкек Әділұлы абақ керейдің жәдік руына төре болып келген кезде, оған ере келген найман матай руына жататын Басқараның ұрпақтары да қарасты болды. Осы найман топтары алым-салықты абақ керей төрелеріне тапсыру есебінен керейлер арасында қоныстанып келген.

Әдетте қыржы, семізнайман топтарының керейлерден бөлінуін Көгедай гуңның өлімімен қатысты болды деп қарастырылады. Көгедай гуң 1822 жылы қыркүйекте Қамбар төренің адамы Құлекенің батыры Тәукебала тарапынан жараланып, арада біраз уақыт өткеннен кейін қайтыс болған. Бұл туралы 1823 жылы 30-наурыз күні жазылған Цинсяннің мәлімдемесінде (Қытайдың бірінші тарихи мұрағатында сақтаулы № 002409 – 002412 мәнжу тіліндегі құжат) және «Цин әулеті Шюаньзун патша туралы орда естеліктерінде» (СЦШЛ, 2008: 57–58) нақты баяндалған. 1825 жылы 12-сәуірде (даогуаң жылнамасының 5 жылы 2-айдың 24-күні) Ажы төре әкесі Көгедайдың гуң лауазымына мұрагерлік етті (СЦШЛ, 2008: 100).

Шұбар тулы төре аталған Тоғымның ұлы Қамбар төреге қараған шеруші отолғы (车鲁齐鄂托克), көнсадақ ғол отоғы (Кунь сы такэ голэ этокэ//坤斯塔克廓勒鄂托克), ителі ғол отоғы (Итэли голэ этокэ//伊特哩廓勒鄂托克), молқы ғол отоғы (Майлэ ху голэ этокэ//迈勒呼廓勒鄂托克), қарақас ғол отоғы (Ха эр ха сы голэ этокэ//哈尔哈斯廓勒鄂托克) және абақты ғол отоғы (Абакэ ту голэ этокэ//阿巴克图廓勒鄂托克), ашамайлы ғол отоғы (Э чие май ли голэ этокэ//额且迈哩廓勒鄂托克), уақтың көкшекөз ғол отоғы (Ку кэ чи гэ сы голэ этокэ//库克齐格斯廓勒鄂托克) деп аталатын рулардың Ажы төре жағына шығуы Көгедай өлімінен соңғы керей мен найман арасындағы үш жылға созылған дүрдеараздықпен қатысты болған болса керек.

Бұл келеңсіз оқиға туралы: «Үш жылдан кейін Қамбар ордасында түсел болып, Орта жүз бас қосып, үлкен жиын ашып, Көгедайға «Қасым ханның қасқа жолы» бойынша құн кесілді. Оның сыртында үш жылғы шабындыға ұшыраған Қамбар жылқысын салауатқа шығарды, сонымен үш жылға созылған жаугершілік тыйылды. Бірақ Көгедайға қанға-қан ала алмағандықтан ел ішінде: ‘Көгедайға да Көгедайды алған жоқ, құн алған’ деген тәмсіл қалды» (Татанайұлы, 1996: 33) деп қорытындылайды Асқар Татанайұлы.

Жоғарыдағы мәтінде біз «абақты ғол отоғы» деп шамалаған «Аба кэ ту голэ этокэ 阿巴克图廓勒鄂托克» бәлкім онекі абақтың бір тармағы болған ителі руының ақбақты атасы болуы да мүмкін. Тарихи шығарма мәтіндеріндегі ру-тайпа аттары туралы мұндай түйткілдер әлі толық шешілген жоқ. Бұл тектес сауалдарды шешуде тарихи еңбектер мен шежірелерді салыстыра зерттей отырып жауап іздеуге тура келеді.

Көкшекөз руы (Кукэ чу ку сы, кукэ ци гэ сы го лэ это кэ//库克楚古斯, 库克齐格斯廓勒鄂托克) керейлермен туыс тайпаның бірі қатарында Көгедай және оның ұрпақтарының билігін қабылдаудан бас тартпаған сыңайлы. Жарболды, бура секілді найман руларының Ажы гуңға қарауы да осы тарихи сабақтастықты ескертеді. Сол сияқты Қамбар тәйжіге қарасты рулар ішінде де уақ-найман отоғы (Ва кэ най мань э то кэ//瓦克奈曼鄂托克), қаракөз-барқы-төртоғыл отоғы (Ха ла го цзэ ба и кэ ту эр ту лэ это кэ//哈拉廓泽巴伊克土尔兔勒鄂托克), көкшекөз ғол отоғы (кукэ ци гэ сы го лэ это кэ 库克齐格斯廓勒鄂托克) аттары кездеседі. Алқабек-Білезік бойында уақтармен қатар жарболды руы (цзя ли бо лэ до это кэ // 嘉哩博勒多鄂托克) да тұрған.

Жоғарыдағы рулар тізімі көрсетілген еңбек жазылған XIX ғасырдың алғашқы ондығында Қаба өзені бойын қоныстанған қазақ руларының саны едәуір мол болған. «Чин әулеті Шюаньзун патшаның сарай жазбалары» 37-бума 661-бетіндегі 1822 жылы 3-тамыз күні жазылған жазбада: «Ұранқай жеріндегі қазақтардың түтін саны бірнеше мыңға жетті (ЦШЛ, 2008: 48) деген дерек тіркелген. Бұл мәлімет Ертісті жағалай шығысқа көшкен қазақтар санының аз болмағанын көрсетеді. Олардың жаппай қоныстануы жергілікті моңғолдарға тиімді бола қоймаған. Күші де мысы да басым қазақтар аз ғана моңғолды ығыстырып отырған. Өріс-қонысқа қатысты талас-тартыс туындап отырды. Осыған байланысты Қобда амбаны Алтайды мекендеген ұранқай қатарлы тайпалардың талабы бойынша Бейжиңге талай рет хат жіберді. Ақыры Цин үкіметі ұранқай-моңғол халқының көңілін жай таптыру үшін, дәрбіттің оң-сол қол әскерінен мың адам, моңғолдардан мың адам және Баошаң сұратып алған екі мың адамнан құралған әскерді Шіліндыржы дегеннің басқаруына беріп, қазақтарды қуып шығуды ұйғарады. Аталған армия Алтайға жеткеннен кейін ең әуелі Көктоғайдың Қарасеңгір деген жерінде отырған жантекейдің есағасы руының адамы Беген Бәйімбетұлының ауылын шабады. Ешқандай дайындықсыз жатқан ел қынадай қырылады. Елдің алды Ертісті құлдай қашып, Зайсан өңіріне барып бірақ тоқтайды. Айтуларға қарағанда бұл жолы моңғолдар Беген байдың қалың жылқысы мен жүзге тарта қыз-келіншектерін олжалап кетеді. Тарихта бұл жер Беген шабылған Қарасеңгір аталады. Ал айтулы оқиға «Сайын ноян оқиғасы» деп атады (Қазақ ру-тайпаларының тарихы, 2014: 159–160). Бұл рулардың Арда-Алтайға қайта көшіп келу оқиғасы 1770 жылдары болғанын дәлелдейтін басқа деректер бар. (Қалиасқарұлы, 2011).

Патшалық Ресей үкіметінің 1822 жылы 22-шілдеде қабылдаған «Сібір қазақтары туралы жарғысынан» соң қазақ даласына отарлық басқару құрылымдарын орната бастады. «Олар өздері иеленген қазақ өңіріне біртіндеп әкімшілік округтер құра бастады» дей отырып, Марат Мұқанов былай дейді: «Округтер болыстарға (әр болыста 10–12 ауыл), болыстар ауылдарға (әр ауылда 50–70-ке дейін шаңырақ) бөлінеді. Ауылдағы шаңырақ иелері үш жыл мерзімге сайланатын ауыл ақсақалы басқарады. Болыстар билігі мұрагерлік жолмен сұлтандар қолында болып отырады» (Мұқанов, 1994: 29) деп көрсеткен.

Ресей патшасы үкіметінің шешімі бойынша (1831) осы аттас өзеннің бойынан Аягөз сыртқы округі құрылды. Бұл арқылы Ресей әкімшілігі патша реформасына қарсы қарқыны күшейіп бара жатқан Саржан сұлтанның көтерілісін оңтүстікке таратпауды, ең бастысы Жетісу, Алатау өңірін империяның құрамына қосу үшін саяси, әскери алғы шарт дайындауды

көздеді. Округтің алғашқы аға сұлтаны болып Жошыұлы Сарт төре, қазылары Сейтенұлы Итемген би және Ханқожаұлы Ақша төре сайланды. 10 мыңдай шаңырағы бар 12 болыс елді біріктірді. Олардың болыстары болып Жошыұлы Есім (Назар болысы), Жошыұлы Самұрат (Мұрын болысы), Жошыұлы Қымыран (Мұрын-2 болысы), Жошыұлы Тұрсын (Қыржы болысы), Тезекұлы Қисық (Мұрын-Кенже, Айдар, Мырзаш болысы), Мамырханұлы Дәуіт (Матай болысы), Бопыұлы Солтабай (Сыбан болысы), Бопыұлы Жамантай (Сыбан-2 болысы), Бопыұлы Омар (Ақымбет болысы), Жапиұлы Оспан (Төмен болысы), Сағалұлы Шыбынтай (Семізнайман болысы), Есімұлы Санбек (Назар-2 болысы) сайланды (Қазақстан, 1998: 595).

Марат Мұқанов Аягөз округінің қамтыған жерінің Оңтүстікте Тарбағатай мен Сауыр жоталары; оңтүстік-батыста – Лепсі өзені мен Балқаштың оңтүстік-шығыс жағалауы; солтүстікте Шыңғыс тауларының тармақтары мен одан ары Зайсан қазаншұңқырының оңтүстік бөліктері; шығыста Сауыр таулары мен Кендірлік өзенінің алқабы; батыста Шыңғыс тауынан бастап Аягөз өзенінің бойымен Балқаш көлінің солтүстік-шығыс жағалауына дейінгі өлкені алып жатқанын, 18 болыс найман, 6 болыс керей, 2 болыс уақ тайпасы болғанын айтады. Ол тағы екі болыс уақтардың шоға мен сармандар екенін көрсетеді. Автор өз еңбегінде: «1844 жылы құрылған Көкпекті сыртқы округінің 12 болыстан құралып, негізінен наймандар (бура, сарыжомарт, көкжарлы, терістанбалы және матай рулары) мекендейді. Оларда 63580 адамы бар 8022 шаңырақты біріктірген 1986 ауыл болды. Округте бұлармен қатар уақ тайпасының 170 шаңырағы көшіп-қонып жүрді. Бұл округтің шекарасы: Семей қаласынан бастап Ертістің бойымен жоғары қарай Зайсан көліне дейін және батыста Баянауыл округінің шетіне дейін, ал оңтүстігі Аягөз округінің шекарасына дейін жетеді» (Мұқанов, 1994: 29) деп көрсетеді.

Шежіре деректерде 1845 жылғы қазақ руларының Зайсаннан көшіп Үркерсу-Мазарға ауып баруының себебі туралы нақты дерек кездеспейді. Солай дегенмен кей шежіреде 1840 жылдары Алқабек-Білезік өңірінде оба тарағаны айтылады. Аталған жылы бір бөлім ел Үркерсу-Мазарға ауып барған болса, елдің екінші бір тобы Майлы-Жайырға ауып кетуі мүмкін еді. Шежіре деректерде айтылған Үркерсу мен Мазардың нақты орны анық емес. Шамасы наймандар жиі қоныстанған Көкпекті сыртқы округінің немесе Өскемен уезінің жерінде болса керек. Бұл уақ елінің Ертісті өрлей көшкен тарихына үйлеседі.

1840 жылғы деректерге қарағанда, алдағы уақытта ашу жоспарында болған Көкпекті округі иелігінде Делбегетей тауы мен Жартас алқабынан Шар өзеніне, Приказдан солтүстік-батысқа қарай 150 шақырым қашықтықта көшіп жүрген уақтардың 170 шаңырағы болғаны да осы ойымызға арқау болады.

Өскемен уезі Алтай, Үркер, Нарым, Қолбы, т.б. 14 болыстан тұрды. Уездің солтүстік-шығысында Нарын өзенінің бойында қаратай руының қыстаулары орналасқан. Күршім, Жіңішке, Ертіс, Бөкен өзендері бойында және одан, әрі Қызылсу өзені бойымен көкжарлы руы орналасты. Уездің солтүстік-шығысын Сұлусары және Шар болыстарының құрамына кіретін бура руы жайлады. Демек, Үркерсу мен Мазар осы аталған Өскемен уезі құрамындағы Үркер болысында болуы бек мүмкін. Күршім өзенін өрлей Марқакөлге асатын ежелгі көш жолы да осында.

Бір кездері қаратай елінің қақпайына ұшыраған сармандар Үйдене, Қандысу өзендері бойында, Шілікті жазығының шығысы мен оңтүстігінде, Сартұмсық пен Маңырақта отырған шоға уақтың бәйімбетіне келіп қосылады.

Осында отырған бәйімбеттер бұған дейін керейдің жастабан руымен бірге Шорғадан шығысқа қарайғы жерлерді мекендеп тұрған екен. Қамбар төренің тұсында Шорғадан Қойбасқа дейінгі ел шабуылға ұшырайды. Осылайша батыстағы қоныстарынан ығысқан он ауыл уақ Үйдененің батысындағы Сартұмсықты мекендей бастаған. (Бұл деректі Шадыман Ахметұлы 2015 жылы Зайсан қаласы Жаңатұрмыс ауылының тұрғыны 1937 жылы дүниеге келген руы меркіт Нәзіп Сүлейменұлынан жазып алған).

Бәйімбеттің елбасылары Етекбай, Жәутіктер шабынды көріп азып-тозып келген бауырларын жылы жүз, ыстық ықыласпен қарсы алыпты. Ерулігі мен жылуын беріпті. Ауып

келген ел ішіндегі жарлы-жақпай, қорғансыз жетім-жесір, кәрі-құртаң, кем-кетіктерді тұрғын елдің күй-жайы толық шаңырақтарға бөліп орналастырыпты. Осындай туысқандық пен бауырмалдыққа кенелген тозған ел бір қысты қоңыторғайлық көрмей бейғам өткізді. Көктемде түйенің боздағы шығып, қой түлеме құйрық, жылқы жүнін тастап қаратіл болған кезде отырықшы бәйімбет тайпасы бөлініп қалатын болған соң, разы-қоштықтарын айтып, жыласып айырылысқан, ауып келген ел көш бетін Алтайға бұрды. Бұл 1864 жылғы шекара келісіміне қол қойған уақытқа сай келеді. Бұл жолы ауған ел Ажы гуңның бастауымен Жеменей жеріне өткен керей көшінің ықпалына ұшыраса керек.

Әр аймақтағы рулардың қоныстану шекарасының қалыптасуының өзіндік тарихи себептері болғаны анық. Тарихи әдебиеттерге негізделер болсақ, Шорға соғысынан кейін ата мекенге ағылған найман руларының бір бөлігі Жамандаланы қоныстанса, уақтар Сартұмсықты орталық етіп, Үйдене өзенінің екі жағасына, Маңыраққа ірге тепкен. Кәрібай ақынның «Шорға соғысы туралы Кәрібайдың айтқаны» деген жырында:

«Қабанбай, ер Бөгенбай, батыр Барақ,
Уәлі сүйегі уақ батыр Бармақ.
Бердіқожа, Қасабай, батыр Жантай,
Қаз дауысты Қазыбек өңкей саңлақ.
Баймұрат, Райымбек, батыр Тентек
Барлығы жауға кеткен кегін алмақ.

Жиылып ақ батамен қылған тілек.

Барлығына Қабанбай қолбасы боп,

Айқасты ата жаумен бірнеше рет.

Қалмаққа келіп тиді Шорғадағы,

Бұл жолы кем болмады олжадағы.

Ер Барақ, батыр Жаман, Орақбайдың

Аққан қан қылышынан сорғалады»

Қосай, Тама, Дәулетбай, батыр Шөрек
(Танатарұлы, 2011: 196) дейтін жолдары бар.

Жамандала Кеңес дәуірінде Жасталап, Қазақстанның отыз жылы атындағы кеңшар аталса, Тәуелсіздіктен кейін Жаңаауыл деп атала бастады. Жаман Шорға соғысына қатысқан найман батырының атына қойылған. Жамандаладан Терісайырық өзені ағып жатыр. Ал Маңырақтың Майлы асуында «Ақтабан шұбырындыда» ерен еңбегімен халық жадында қалған найман садыр анда руынан шыққан Жанақұлы Майлы батырдың тастан қаланған қабірі тұр. Әрине батырының атымен аталған мекенде сол заманның дағдысына сай сол рудың адамы отыратыны заңды.

Ахметтің өлімінен соң уақтар Сартұмсықты шекара етіп, Үйдене өзенінің оң-сол жағалауында, шығыста Шүршітсудің жалынан ары қарай отырған меркіттермен қоңстас отырды. Ол кезде Қантай, Жүкей, Анда ауылдары Үйдененің сол жағалауын, Бердібай, Жолшара, Жиенқұл ауылдары Үйдененің оң жағалауын мекендеген. Бұл қоныстанудың дұрыс екенін Щербина Федор Андреевичтың 1896 жыллы Семей облысына жүргізген экспедициясының есептері «Щербина экспедициясының» Зайсан уезінің ауыл кестелеріне ескертуіне жазылған № 137-ші топ та растайды. Онда: «Ең басты атасы жұмық. Санияз сұлтанның екі ауылы, олардың төлеңгіттері және екі ауыл уақтан тараған. Бұдан жиырма жыл бұрын бұл ауылдардың киіз үйден басқа ешқандай құрылысы жоқ еді. Көбі қыстауларында қыстайтын» (Қаракерей шежіресі, 2012: 517) деп жазған.

Қаби Ахметұлы Әміре үкірдай Шаңқанұлының естелігіне негізделе отырып: «1830 жылы Байқұлақ Бектенұлының бастауымен 70 үй шоға мұраттар Үйдене өзені бойынан көшіп, Алқабек, Білезік бойына барып қоныстанғанын» айтады. Құсайын Баяқынұлы құрастырған «Алтай уақтары шежіресінде» Бектен Тоғатұлының зираты Қазақстан жеріндегі Орқарағаш деген жерінде. Байқұлақ 1735 жылы туып, 1803 жылы қайтыс болған. Сүйегі Қазақстанда» (Байақынұлы, 2008: 142) деп жазады. Егер Сайбақтан тарайтын Бектен ауылдары 1830 жылдары көшіп келген болса, онда көшті бастаушы Байқұлақ Бектенұлы емес, қайта Байқұлақ ұлдары Серкебай, Жұман, Асаулардың бірі болса керек еді. Қазір Байқұлақ ұрпақтары Бурылтоғай ауданында тұрады.

Шежіреші Махмет Әзірпатұлы Асылбек Қаматайұлының жинаған деректеріне сүйене отырып 1760 жылдары Доғалаң тауынан абақ керейді бастап көшкен Жәнібек батырдың елімен бірге уақтың үш жүзге жуық түтіні Қалба, Сайқан, Маңырақ, Марқакөл маңына бір мезгіл тұрақтаған соң, Ертісті өрлей жылжып қазіргі Алтай аймағының аумағына енген екен.

Уақтардың Мауқара, Мырти бастаған басым көп санды бөлігі 1867 жылы Майлы-Жайырға көшкенде, Күнеш, Іргебай, Байбосын, Баймұрат ауылдары жантекей Жұртбай мырзамен құдандалы болғандықтан, сол ауылға қара тартып қалып қояды да, Қыран өзенінің Ертіске құйғанынан өрлей көшіп, Ертіс пен Қыран бойындағы керейдің Базарқұл, Есіркеп, Шақабай, Тасбике руларымен бірге қыстап, жайлап мөлшермен отыз жылдай уақыт көрші отырған. Бұл отыз жылда «Қой үстіне боз торғай жұмыртқалаған» тыныш заман орнап, елдің мал мен басы шалқып өскенімен, малы мен жаны өскен елдің жері өспеген соң, жаз жайлау мен қыс қыстауға сиыспай дау-шар да өрши түскен.

Уақ елінің Алтай өңіріне қоныстану мәселесі ғылыми әдебиетте толық әрі жүйелі түрде зерттелген тақырыптардың қатарына жатпайды. Бұл мәселе көбіне жалпы қазақ руларының көші-қон тарихы мен этникалық құрамын қарастырған еңбектерде ішінара ғана сөз болады. Қолда бар деректер негізінен шежірелік жазбалар мен ауызша тарихи мәліметтер түрінде сақталған. Мұндай деректерде уақ елінің Алтай өңіріне келуі басқа рулардың (керей, найман) тарихымен қатарласа баяндалып, дербес зерттеу нысаны ретінде қарастырылмаған.

Тарихнамалық тұрғыдан алғанда, Алтай өңіріндегі қазақ руларының көші-қоны туралы мәліметтер бірқатар шежірелерде («Уақ шежіресі», «Абақ керей (төр шежіре)», «Барқы шежіресі», «Қазақ шежірелері» және «Моңғолия қазақтарының тарихы») көрініс тапқанымен, бұл еңбектерде тарихи деректердің жүйелі талдауы мен салыстырмалы сараптамасы жасалмаған. Сондай-ақ, Қытай деректеріндегі мысалы, «Цин ши лу» уақ руларына қатысты мәліметтер деректанулық тұрғыдан айналымға толық енгізілмеген.

Сондықтан да уақ елінің Алтай өңіріне қоныстану мәселесі бұрын-соңды ішінара қарастырылғанымен, оны деректік және тарихнамалық негізде кешенді түрде зерттеу жұмысы арнайы деңгейде жүргізілмеген. Осыған байланысты тақырып қазіргі таңда өзекті әрі ғылыми тұрғыдан зерттеуді қажет ететін бағыт болып табылады.

Нәтижелер

1836 жылғы құрылтайда белгіленген абақ керейдің «Төрт би-төре» сынды басқару жүйесінде елдің түтін саны өлшем етілетін. 1885 жылдан соң мың түтінге тәйжі, 500 түтінге үкірдай, 200 түтінге залың, жүз түтінге толған руларға зәңгі лауазымын беру сынды билік жүйесі толық қалыптасқан болатын. Абақ керей елінің кемелді билік жүйесінде гуң (немесе уаң) әр жылы өзіне қарасты абақ керей руынан 1000 қой алым алатын болған. Ал өзге лауазымды ұлықтардың өзіне қарасты елден алатын алымы: тәйжі 400 қой, үкірдай 100 қой, залың 30 қой, зәңгі 20 қой, жүзбасы 10 қой деп белгіленген (Жанәбілұлы, Жусанбаев, 2011: 96). Жүзбасыдан төмен елубасы лауазымы да болған. Дегенмен зәңгіні «Қытай қазақтары арасында қолданылған ең төменгі әкімшілік лауазым» (ҚҰЭ, 2002: 181) деп атаған. Зәңгілер алғашқыда жоғарыдан тағайындалса, XX ғасырдың басында шар тастау жолымен де сайланған. Іле қазақтары Тарбағатай амбанынан бөлініп, Іле генералына қарасты болған соң бұрынғы болыс лауазымын ақалақшы (мыңбасы) деп атаса, Алтай қазақтары тәйжі деп атады. Майлы-Жайырда қоныстанған керейлерде үкірдай, ілгідай (залың дәрежелес), зәңгі аталған билік мансап болған (Жанәбілұлы, Жусанбаев, 2011: 73).

Осы билік жүйесіне сәйкес Әбілқасым Байбосынұлы Алтай бетіндегі уақтардың түтін санының 1900 жылы 106 отбасы болғанын, аты-жөні бойынша тізімдеп, өзінің сол кездегі керейдің төрт биінің бірі Мәми бейсімен болған тонның ішкі бауындай қатынасына сүйеніп, Алтай бетіндегі уақтардың бір зәңгі ел болғанын Цин үкіметінің жергілікті билеушілеріне бекіттіріп алған, зәңгілік көктас алған.

Би мен ханы мақұл болғанымен бір зәңгі елдің жерін тұрақты сақтап отыру оңай болмайды. Он екі абақ керейдің шоғырлы қоныстанған кіндікті жері саналатын Ертіс пен Қыран бойынан уақтың бір зәңгі елі сиятын жер табыла қоюы екталай еді. Кейін келе жантекейдің жеті байжігіт деп аталатын ұрпақтары Бурылтоғай өзенінің бойына келіп қоныстанады. Сол рудың Рүстем деген азулы биі уақ Әбілқасыммен жақын дос болған екен, осыған байланысты Әбілқасым 1901 жылы өзіне қарасты төрт түтінді бастап Бурылтоғай өзенінің Жалпақ деп аталатын шилі жазығына жақын Қызылүйңкі деген жерді қоныстанып,

қыстау салады. Жалпаққа бұдан бұрын Есен руымен бірге Дауылбай, Қожақұл, Кенебай ауылдары, Елшібай руымен бірге Қайырбай, Балғабай ауылдары, Тобыл руымен бірге Қиса ауылдары және басқа да уақтың бытыраған отбасылары келіп орналасқан екен. 1902 жылы Баймұрат ауылы мен Күнеш ауылындағы он алты түтін Шығанжидедегі Шоңай ауылдарына қара тартып көшіп келді. Осылайша Алтай бетіндегі уақтар негізінен Бурылтоғай өзенінің Жалпақ деген жерінен өрлей Танбалыағашқа дейінгі жантекейдің жеті байжігіт аталарымен аралас-құралас қоныстана бастады.

1902 жылы қоңыр күзде Баймұрат ауылына жиналған уақ азаматтары моңғол, қытай тілдерін білетін, уақтың басын қосып бір зәңгі ел құрамын ден жүрген 51 жастағы Әбілқасым Байбосынұлын уақ руының тұңғыш зәңгісі етіп сайлады. Уақ елі Бурылтоғайдағы байжігітке қарасты алты зәңгі елдің біріне айналды. Ал Балбағайдағы Шағанбай ауылы (Шағанбай Күйкебайұлы 1886 жылы туып, 1962 жылы Алтай ауданына қарасты Мөңке деген жерде 76 жасында дүниеден өткен. Ол турашыл, көптің қамын ойлайтын, жоқ-жітікке көмектесетін, өзіндегіні аямайтын, ойламды, ақылмен іс істейтін, өз заманының алғабасар адамы болған. Бурылтоғайға қоныстанған уақ елі қыстаубай руының Сәлімбақы деген үкірдайына алым-салық төлеп тұрған. Сөйтіп, Шағанбай Күйкебайұлы 23 жасында Сәлімақынның көзіне түсе бастайды. Артынша Сарсүмбе қалашығына қарасты өңірге бытырай қоныстанған уақтарға би болып сайланып, осы ауыл Шағанбай ауылы деп атала бастаған), Шіңгілдің Шағанқолындағы аздаған уақтар өз жерінде тұрғанымен, уақ зәңгісіне алмандас болатын болып тұрақтанды.

Біз Әбілқасым 1902 жылы зәңгі болған деген меже есепті зәңгілердің билікте болған жылдары негізінде есептеп шығардық. Тарихшы Нығымет Мыңжани: «1883–1905 жылдары Алтай мен Қобда ерекше аймақ болып тұрғанда, жоғарыдағы бес адамдық басқару тәртіптемесі жеті адамдық басқаруға ауысты. Яғни: бір гуң, екі амбан, төрт үкірдай болды. 1905 жылдан бастап жоғарыдағы жеті адамның қол астындағы әрбір кіші руға бірден зәңгі белгіленді» (Мыңжан, 2009: 442) деп көрсеткен еді. «1885 жылы он екі абақ керейдің әрбір кіші руынан бірден зәңгі (жүзбасы) белгіленіп, олар өз руларын басқару жұмыстарына араласады» (Мұқаметжанұлы, 2000: 149).

Бурылтоғай ауданындағы жантекейдің бір атасы шоңай шежіресінде Мәми бейсінің құрдасы Ібірәлі зәңгі 42 жасында зәңгі болғаны айтылған. Ол кісі 1856 жылы туып, 1918–1919 жылдары аралығында қайтыс болған. Зәңгі болған уақыты шамамен 1897 немесе 1898 жылдарға тура келеді. Бұдан тыс, елшібай руының зәңгісі Қалқажан деген адам 1883 жылы Бөке батыр ауған кезде зәңгі болған деген деректер халық жадында сақталған. Бұл ауызекі деректер Алтай керейінде зәңгілік тәртіптеменің 1900 жылдан бұрын болғанын растайды.

Әбілқасым зәңгі болғаннан кейін Мәми бейсі Жұртбайұлына амандаса барып, ақыл сұрағанда, ел басқарудың тамаша ақыл-айласын топтаған сартабан би «саған үш ауыз ақыл айтайын, басқаның жөнін өзің келтірерсің» дей келіп: «Әуелі, уақ сен керейге ағамын дегеніңмен түп қазығың кейін қалды, Алтай бетіне келгендерің аз, сондықтан бір-бірінен қыз алып, қыз беретін болмасын. Сонда өмір бойы туысқан болып өтеді; одан кейін, Бурылтоғайға жиналған уақтардың әр ауылы жеті байжігіт аталатын Азынабай, Бекайдар, Қыстаубай, Жайылған, Тұрпан, Турабай, Боқайдың бір-бір атасымен қоныстас болсын, сонда құда көбейіп, береке берік болады; соңында айтарым, сен өзің орным бекем болсын десен, билігіңді түзе, елім бауырымнан шықпасын десен, барыс-келісті үзбе» депті. Қазірге дейін Алтай уақтары бір-бірінен қыз алысқан жоқ. Ағайынмен араздасып ел аттап ауған жоқ. Өздерінің атамекенінде жасап, ұлты мен руы кім болса да, шығысымды ел болып келді.

Әбілқасымды керейдің Мәми биінен бастап «Әбжең» деп атап кеткен деседі. Әбілқасым зәңгі 1912 жылы жазғытұрым 61 жасында қайтыс болады. 1915 жылы 27 жастағы Жүнісбай Баймұратұлы (1888–1954) уақтың екінші реткі зәңгісі етіп сайланады. Жүнісбай билеген тұста Алтайда Ақ орыстың зобалаңы, Дүңген төңкерісі (1931 – 1934 жылдары милитарист Ма Жуңыңның (马仲英) армиясы Шыңжаң аумағындағы мығым күштердің бірі ретінде Жинь Шурын, Шың Шыңайлардың дара билігіне қарсы күрес өрістетті. Қазақ халық бұл тарихи жағдайды “Дүңген төңкерісі” деп атады), Гоминдаң үкіметінің мылтық жинаудан

басталған Алтай қазақтарының көтерілісі туындайды. Сөйтіп, 1918–1934 жылдары аралығында уақтар Моңғолияның Алтынсүкі, Сәкісай, Қобда, Боршұнжы секілді жерлеріне қоныс аударады. Артынша қайта айналып атамекеніне елі мен малын аман әкеп орналастырды. 1940 жылы Жүнісбай 25 жыл уаққа зәңгі болып, өзінің баласы Қалымға зәңгілік көктасын береді.

Сонымен Алтай бетіне келген уақтардың түрлі себептермен басқа жакқа ауып кеткендерінен қалғандары, зәңгі сайлаған 1902 жылы бір жүз алты түтін, төрт жүзге жуық жан саны болса, ал қазір 900 отбасы, бес мыңнан астам адам бар іргелі руға айналып отыр.

Қорытынды

Зерттеу нәтижесінде уақ тайпасының Алтай өңіріне қоныстануы – қазақ халқының этникалық және территориялық қалыптасуындағы маңызды тарихи үдерістердің бірі екендігі айқындалды. Шежірелік деректер мен жазба материалдарды өзара салыстыра талдау уақтардың Алтайға алғашқылардың бірі болып келгенін көрсетеді. Шежірелерде сақталған «алдымен уақ келді, артынан керей мен найман шуап келді» деген халық жадындағы дерек тарихи оқиғалардың халықтық жадтағы көрінісі ретінде уақтардың ертеден осы өңірде өмір сүргендігін дәлелдейді. Сонымен қатар, Цин әулетінің мұрағаттық жазбалары мен отандық зерттеушілердің еңбектері уақтардың XVIII ғасырдың екінші жартысында Алтайдағы этникалық құрылымның қалыптасуына белсенді түрде қатысқанын растайды. Бұл кезеңде уақтар Алтайдың солтүстік және батыс бөлігіне шоғырланып, кейінгі қазақ руларының орналасуына негіз болған.

Қорыта айтқанда, уақтардың Алтайға қоныстануы тек жеке бір рудың көші-қон тарихын ғана емес, жалпы қазақ халқының этногенезі мен аймақтық тарихының маңызды құрамдас бөлігі болып табылады. Бұл зерттеу Алтай өңірінің қазақ этносының тарихи-мәдени кеңістігіндегі орнын нақтылауға, шежірелік және жазба деректердің өзара байланысын ғылыми тұрғыда пайымдауға мүмкіндік береді. Уақтардың Алтайға қоныстануы қазақ руларының аймақтық орналасу жүйесінің тарихи бастауын айқындайды және Алтай өңірінің қазақ этногенезіндегі маңызын да дәлелдей түседі.

Әдебиеттер тізімі

- Байақынұлы, 2008 — *Байақынұлы Қ. (құраст.)*. Алтай уақтары шежіресі. ШҰАР ІБ №180. Үрімжі, 2008 ж. қыркүйек.
- Байболатов, 1999 — *Байболатов Ә.* Қазақ шежірелері. 2-том. Іле халық баспасы, Күйтін, 1999.
- Барқы шежіресі — *ШҰАР ІБ*. Үрімжі. 2011. № 141.
- Әбділәшімұлы, 2014 — *Дүйсенәлі Әбділәшімұлы*. «Көгедай гуңның өліміне қатысты арыз хат» // Мырзаханов Ж. XX ғасыр әдебиет қамбасы. Мақалалар жинағы. Ұлттар баспасы, Бейжің, 2014.
- Еңсебаев, 2001 — *Еңсебаев Т.А.* Павлодар өңірінің тарихы туралы очерктер. Бірінші бөлім: Көне дәуірден XX ғасырға дейін. Аударғандар: Ақылбек Г.Б., Кешубай Л.Ш. Қаныш Сәтбаев атындағы тарихи-географиялық қоғамы қоғамдық қоры. Павлодар, 2001.
- Жанәбілұлы, Жусанбаев, 2011 — *Жанәбілұлы Қ., Жусанбаев Қ.* Абақ керей (төр шежіре) ІХБ, 3-басылым, Күйтін, 2011.
- Жанұзақ, 2011 — *Жанұзақ Т.* Жер-су атаулары. Өнер баспасы, Алматы, 2011. 493 с.
- Қаба, 2003 — *Қаба тарихи материалдары*. 1-кітап. Қытай халық саяси-мәслихат кеңесі Қаба аудандық комитетінің тарихи материалдар комитеті. Ақши қалашығы, 2003. (ШҰАР ІБ № 135).
- Қабышұлы, 1980 — *Қабышұлы И.* Моңғолия қазақтарының тарихы, Өлгий, 1980.
- Қазақ ру-тайпаларының тарихы, 2014 — *Қазақ ру-тайпаларының тарихы*: Керей. «Алаш» тарихи-зерттеу орталығы және Ер Жәнібек халықаралық қоры. Алматы, 2014.
- Қазақтар, 1998 — *Қазақтар* – Казахи. Көпшілікке арналған тоғыз томдық анықтамалық. 3-том: Генеалогия. Қазақстан даму институты, ІДК ТІРО баспа-редакциялық орталығы, Алматы, 1998.
- Қалиасқарұлы, 2011 — *Қалиасқарұлы Қабидаш*. Абақ керейлердің қоныстануы. Кегеу.kz ақпараттық-танымдық порталы; сондай-ақ: Қадыс Жанәбілұлы, Қоңырхан Жусанбаев. Абақ керей (Төр шежіре). Іле халық баспасы, 3-басылым, Күйтін, 2011, 44–45 бб.
- Қаракерей шежіресі, 2012 — *Қаракерей шежіресі*: Байжігіт – Жұмық – Саты тармағы. 4-том. Құраст.: Мүсәйіп Қыдырқанұлы Сыдықов. Павлодар, 2012.
- ҚҰЭ, 2002 — *Қазақстан: Ұлттық энциклопедия*. 10 т. 4-том. Бас редактор: Ә. Нысанбаев. Алматы, 2002.
- Мешелева, Темірханов, 2009 — *Мешелева М., Темірханов Б.* Қарт Алтай аясында ару Марқа. Шығыс Полиграф, Өскемен, 2009.

- Мұқаметжанұлы, 2000 — *Мұқаметжанұлы Н.* Қытайдағы қазақтардың қоғамдық тарихы (1860–1920). ҚАЗАқпарат, Алматы, 2000.
- Мұқанов, 1994 — *Мұқанов М.С.* Қазақ жерінің тарихы. Алматы, 1994.
- Мыңжан, 2009 — *Мыңжан Н.* Қазақтың қысқаша тарихы. Шыңжаң халық баспасы, 2009.
- Мыңжан, Байболатов, 2009 — *Мыңжан Н., Байболатов Ә.* Қазақ шежірелері, 1-том, ІХБ, 1994 жыл сәуір 1-баспасы, 2009 жылы тамыз 2-басылуы.
- Сун Юнь, 1965 — *Сун Юнь.* Батыс өлкелерді басқару істерінің жалпы сипаттамасы. Тайпей: Вэньхай баспасы, 1965. (松筠等著:《西陲总统事略》,台北,文海出版社,1965年).
- Сыздықов, 2000 — *Сыздықов С.М.* Қарлық мемлекетінің тарихы. Алматы: ҚАЗАқпарат, 2000.
- Таңатарұлы, 2011 — *Таңатарұлы Қ.* Арман да, арман, шын арман (дастандар, айтыстар, өлең-толғаулар). Ел-Шежіре, Алматы, 2011.
- Татанайұлы, 1987 — *Татанайұлы А.* Тарихи дерек, келелі кеңес. 1-кітап. Шыңжаң халық баспасы, Үрімжі, 1987.
- Татанайұлы, 1996 — *Татанайұлы А.* Тарихи дерек, келелі кеңес. 2-кітап. Шыңжаң халық баспасы, Үрімжі, 1996.
- ЦШЛ, 2007 — *Цин патшалығының нақты орда естеліктері.* Шыңжаңға қатысты деректер жинағы. Тунчжи патша. Шыңжаң қоғамдық ғылымдар академиясы, Шыңжаң университеті баспасы, 2007. («清实录»新疆资料辑录, 同治朝卷, 新疆社会科学院历史研究所编, 新疆大学出版社, 2007).
- ЦШЛ, 2008 — *Цин патшалығының нақты орда естеліктері.* Шыңжаңға қатысты деректер жинағы. Даогуан патша ц.1. Шыңжаң қоғамдық ғылымдар академиясы, Шыңжаң университеті баспасы, 2008. («清实录»新疆资料辑录, 道光朝卷一, 新疆社会科学院历史研究所编, 新疆大学出版社, 2008).
- ЦШЛ, 2009а — *Цин патшалығының нақты орда естеліктері.* Шыңжаңға қатысты деректер жинағы. Даогуан патша ц. 2. Шыңжаң қоғамдық ғылымдар академиясы, Шыңжаң университеті баспасы, 2009. («清实录»新疆资料辑录, 道光朝卷二, 新疆社会科学院历史研究所编, 新疆大学出版社, 2009).
- ЦШЛ, 2009б — *Цин патшалығының нақты орда естеліктері.* Шыңжаңға қатысты деректер жинағы. Даогуан патша ц.3. Шыңжаң қоғамдық ғылымдар академиясы, Шыңжаң университеті баспасы, 2009. («清实录»新疆资料辑录, 道光朝卷三, 新疆社会科学院历史研究所编, 新疆大学出版社, 2009).
- ЦШЛ, 2009в — *Цин патшалығының нақты орда естеліктері.* Шыңжаңға қатысты деректер жинағы. Даогуан патша ц.3. Сяньфэн патша ц. Шыңжаң қоғамдық ғылымдар академиясы, Шыңжаң университеті баспасы, 2009. («清实录»新疆资料辑录, 道光朝卷三成丰朝卷, 新疆社会科学院历史研究所编, 新疆大学出版社, 2009).
- Ырғайбайұлы, 1995 — *Ырғайбайұлы И.* Уақ шежіресі. ШҰАР ІБ № 2677, Шәуешек қаласы, 1995.
- Noda, Onuma, 2010 — *Noda J., Onuma T.* A Collection of Documents from the Kazakh Sultans to the Qing Dynasty. University of Tokyo, 2010.

References

- Abdilashimuly, 2014 — *Duysenali Abdilashimuly.* Kögedai Güñ ölümüne baylanysty ötiniş turaly [On the Petition Concerning the Death of Kogedai Gung]. In: Myrzakhanov, Zh. (ed.) XX ғасыр әдебиет қазынасы [Treasury of 20th Century Literature]. Beijing: Nationalities Press, 2014. (In Kaz.).
- Baiakynuly, 2008 — *Baiakynuly K. (comp.)* Altai Uaq shezhire [The Genealogy of the Altai Uaqs]. Xinjiang Institute of History, Urumqi, 2008. No. 180. (In Kaz.).
- Baibolatov, 1999 — *Baibolatov A.* Qazaq shezhireleri [Kazakh Genealogies]. Vol. 2. Kuitun: Ili People's Publishing House, 1999. (In Kaz.).
- Barky Shezhire, 2011 — *Barky shezhire* [The Genealogy of Barky]. Xinjiang Uygur Autonomous Region Institute of History. Urumqi, 2011. No. 141. (In Kaz.).
- Kabushyuly, 1980 — *Kabushyuly I.* Mongol qazaqtarynyñ tarihy [The History of the Mongolian Kazakhs]. Ölgii, 1980. (In Kaz.).
- Mesheleva, Temirkhanov, 2009 — *Mesheleva M., Temirkhanov B.* Ejelgi Altai eli – Kōrkem Marka [In the Realm of Ancient Altai – Beautiful Marka]. Öskemen: East Polygraph, 2009. (In Kaz.).
- Mukanov, 1994 — *Mukanov M.S.* Qazaq jerleriniñ tarihy [The History of Kazakh Lands]. Almaty, 1994. (In Kaz.).
- Mukhametzhanyuly, 2000 — *Mukhametzhanyuly N.* Qytai qazaqtarynyñ әleumettik tarihy (1860–1920) [The Social History of the Kazakhs in China (1860–1920)]. Almaty: QAZAqparat, 2000. (In Kaz.).
- Mynzhan, 2009 — *Mynzhan N.* Qazaqtyñ qysqa tarihy [A Brief History of the Kazakhs]. Urumqi: Xinjiang People's Publishing House, 2009. (In Kaz.).
- Mynzhan, Baibolatov, 2009 — *Mynzhan N., Baibolatov A.* Qazaq shezhireleri [Kazakh Genealogies]. Vol. 1. Ili People's Publishing House, 1st ed. 1994 (April); 2nd ed. 2009 (August). (In Kaz.).
- Noda, Onuma, 2010 — *Noda J., Onuma T.* A Collection of Documents from the Kazakh Sultans to the Qing Dynasty. University of Tokyo, 2010.
- Nysanbaev, 2002 — *Nysanbaev A. (ed.)* Qazaqstan: Ulttyq entsiklopediya [Kazakhstan: National Encyclopedia]. Vol. 4. Almaty, 2002. (In Kaz.).
- Qaba, 2023 — *CPPCC Qaba District Historical Materials Committee.* Qaba tarihi materialdary [Qaba Historical Materials]. Vol. 1. Xinjiang Institute of History, Aqshi, 2003. No. 135. (In Kaz.).

- Qaliasqaruly, 2011 — *Qaliasqaruly T.Q.* Abaq Kereilderiñ qonystanuy [Settlement of the Abaq Kereis]. In: Zhanabiluly, Q., Zhusanbaev, Q. (comps.) Abaq Kerei (Tor shezhire) [Abaq Kerei (Tor Genealogy)]. 3rd ed. Kuitun: Ili People's Publishing House, 2011, pp. 44–45. (In Kaz.).
- Qarakerei shezhire, 2012 — *Qarakerei shezhire*: Baizhigit–Zhummyk–Saty tarmaǵy [The Genealogy of the Karakerei: Branch of Baizhigit–Zhummyk–Saty]. Comp. Musaiyp Kydyrkanuly Sydykov. Pavlodar, 2012. Vol. 4. (In Kaz.).
- Qazaq ru-taypalarınıñ tarihy, 2014 — *Qazaq ru-taypalarınıñ tarihy*: Kerei [The History of Kazakh Tribes and Clans: The Kerei]. Almaty: “Alash” Historical Research Center and Yer Zhanibek Charitable Foundation, 2014. (In Kaz.).
- Qazaqtar, 1998 — *Qazaqtar* [The Kazakhs]. Nine-volume reference work for the public. Vol. 3: Shezhire [Genealogy]. Almaty: Kazakhstan Institute for Development, IDK TIPO Editorial Center, 1998. (In Kazakh and Russian)
- QSRL, 2007 — *Da Qing shilu*: Xinjiang guanxi ziliao huibian. Tongzhi chao [The Qing Veritable Records: Collection of Data Related to Xinjiang. Tongzhi Reign]. Urumqi: Xinjiang University Press, Xinjiang Academy of Social Sciences, 2007. (In Chinese).
- QSRL, 2008 — *Da Qing shilu*: Xinjiang guanxi ziliao huibian. Daoguang chao [The Qing Veritable Records: Collection of Data Related to Xinjiang. Daoguang Reign, Vol. 1]. Urumqi: Xinjiang University Press, Xinjiang Academy of Social Sciences, 2008. (In Chinese).
- QSRL, 2009a — *Da Qing shilu*: Xinjiang guanxi ziliao huibian. Daoguang chao, Vol. 2 [The Qing Veritable Records: Collection of Data Related to Xinjiang. Daoguang Reign, Vol. 2]. Urumqi: Xinjiang University Press, Xinjiang Academy of Social Sciences, 2009. (In Chinese).
- QSRL, 2009b — *Da Qing shilu*: Xinjiang guanxi ziliao huibian. Daoguang chao, Vol. 3 [The Qing Veritable Records: Collection of Data Related to Xinjiang. Daoguang Reign, Vol. 3]. Urumqi: Xinjiang University Press, Xinjiang Academy of Social Sciences, 2009. (In Chinese).
- QSRL, 2009c — *Da Qing shilu*: Xinjiang guanxi ziliao huibian. Daoguang chao Vol. 3 – Xianfeng chao [The Qing Veritable Records: Collection of Data Related to Xinjiang. Daoguang Reign, Vol. 3 – Xianfeng Reign]. Urumqi: Xinjiang University Press, Xinjiang Academy of Social Sciences, 2009. (In Chinese).
- Sun Yun, 1965 — *Sun Yun*. Xiyu zhi gailue [A General Description of the Administration of the Western Regions]. Taipei: Wenhai Publishing House, 1965. (In Chinese).
- Syzdikov, 2000 — *Syzdikov S.M.* Qarluq memleketiniñ tarihy [The History of the Karluk State]. Almaty: QAZaqparat, 2000. (In Kaz.).
- Tangataruly, 2011 — *Tangataruly K.* Tüs jāne aqiqat tūs (epostary, suirettemeler men öleñder) [Dream and True Dream (Epics, Improvisations, and Poems)]. Almaty: El-Shezhire Publishing, 2011. (In Kaz.).
- Tatanaiuly, 1987 — *Tatanaiuly A.* Tarihi derekter men mañyzdy talqylaular [Historical Sources and Important Discussions]. Vol. 1. Urumqi: Xinjiang People's Publishing House, 1987. (In Kaz.).
- Tatanaiuly, 1996 — *Tatanaiuly A.* Tarihi derekter men mañyzdy talqylaular [Historical Sources and Important Discussions]. Vol. 2. Urumqi: Xinjiang People's Publishing House, 1996. (In Kaz.).
- Urgaybayuly, 1995 — *Urgaybayuly I.* Uaq shezhire [The Genealogy of the Uaq]. Xinjiang Uygur Autonomous Region Institute of History. Shaueshek, 1995. No. 2677. (In Kaz.).
- Yengsebaev, 2001 — *Yengsebaev T.A.* Pavlodar öñiriniñ tarihyndan oçerkter: Eñ erte kezden XX ğasyrğa deiiñ [Essays on the History of the Pavlodar Region: From Ancient Times to the 20th Century]. Translated by Akylbek G.B., and Keshubai L.Sh. Pavlodar: Qanysh Satpayev Historical-Geographical Society, 2001. (In Kaz.).
- Zhanabiluly, Zhusanbaev, 2011 — *Zhanabiluly Q., Zhusanbaev Q.* Abaq Kerei (Tor shezhire) [Abaq Kerei (Tor Genealogy)]. 3rd ed. Kuitun: Ili People's Publishing House, 2011. (In Kaz.).
- Zhanuzak, 2011 — *Zhanuzak T.* Toponimder [Place Names]. Almaty: Oner Publishing House, 2011. 493 p. (In Kaz.).

CONTENTS

HISTORIOGRAPHY AND SOURCE STUDIES

Ermakhanova R.B., Dukenbayeva Z.O.

SHERKHAN MURTAZA'S DIARY ENTRIES AS A HISTORICAL SOURCE OF THE EARLY PERIOD OF INDEPENDENT KAZAKHSTAN.....1260

Karatayev A.A., Sabitov Zh.M.

THE KAZAKH KHANATE IN CHINESE HISTORIOGRAPHY.....1276

Toraigyrov E.M.

KAZAKH-DZUNGARIAN AND KAZAKH-KALMYK RELATIONS IN THE 20TH YEARS OF THE 18TH CENTURY.....1287

HISTORY

Kabuldinov Z.E.

ABAI KUNANBAIULY – A GREAT POET, THE FOUNDER OF KAZAKH WRITTEN LITERATURE.....1299

Abenova G.A.

FROM THE HISTORY OF KAZAKHS DEFENDING TRADITIONAL NOMADIC SETTLEMENTS ON THE RIGHT BANK OF THE IRTYSH RIVER IN THE CONDITIONS OF THE WEAKENING OF THE DZUNGARS (MID-1750S).....1310

Aitimbaev A., Sandybayeva A.

HISTORY OF POLITICAL REPRESSIONS: THE FATES OF INDIVIDUALS IN SOUTH KAZAKHSTAN.....1326

Asilguzhin R.R., Ryskildin A.Kh., Asylguzhin A.R.

ARAB-MUSLIM HISTORIOGRAPHICAL TRADITION ABOUT THE BASHKURTS IN THE MIDDLE EAST.....1343

Akhmet Sh., Oshan Zh., Qadilbek M.

THE MIGRATION OF THE UAQ CLAN TO THE ALTAI REGION (BASED ON GENEALOGICAL AND HISTORICAL SOURCES).....1358

Zhetpisbay N., Shotanova G., Satenova M.

THE IMPACT OF THE 1868 REFORM ON THE TRADITIONAL KAZAKH SOCIETY: ADMINISTRATIVE TRANSFORMATIONS AND RELIGIOUS POLICY.....1376

Ibragimov M.A., Ismailov S.S., Aitmukhambetov A.A.

FORMATION AND ADAPTATION OF THE GERMAN POPULATION IN THE TARANOV DISTRICT OF KOSTANAY REGION DURING THE 1940S.....1393

Krasnobayeva N., Aubakirova Zh.

THE SYSTEM OF CORRECTIONAL LABOR CAMPS IN EASTERN KAZAKHSTAN: RECONSTRUCTION BASED ON NEW ARCHIVAL SOURCES.....1412

Musagaliyeva A.S.

GERMANS-DEPRIVED OF RIGHTS IN AKMOLINSK REGION (1928 – EARLY 1930S).....1430

Mukhatova O.Kh., Doskarayeva A.A.

17TH-CENTURY KAZAKH-BUKHARA RELATIONS IN THE REPORTS OF RUSSIAN AMBASSADORS.....1444

Stolyarova E.O., Omirzak T.E., Ualtayeva A.S.

FAMILY AND FERTILITY IN THE CONDITIONS OF MODERNIZATION.....1459

Suleimenova D.K., Zhumabayeva A.A.

THE IMAGE OF TOKHTAMYSH KHAN IN TIMURID SOURCES.....1474

Tleubayev Sh.B., Konkabayeva A.N.

SOME HISTORIOGRAPHICAL ASPECTS OF THE HISTORY OF THE 1916 UPRISING IN THE SEMIRECHESK REGION.....1487

Shashayeva M.A., Kozybayeva M.M.

THE PROBLEM OF EQUALITY OF KAZAKH WOMEN IN SCIENTIFIC AND LITERARY WORKS OF THE ALASH INTELLIGENTSIA OF THE EARLY 20TH CENTURY.....1504

ETHNOLOGY/ANTHROPOLOGY

Kalmenov M., Bizhanova A.

EARTH BURIAL GROUNDS LOCATED IN THE CENTRAL SECTOR OF THE NECROPOLIS OF THE ZHAYIK SETTLEMENT (BASED ON THE RESULTS OF ARCHAEOLOGICAL RESEARCH IN 2015).....1518

Toktabay A.U., Dossymbetov N.A.

SOME ASPECTS OF THE AGRICULTURAL OF KAZAKHS.....1530

Umitkaliyev U., Duysenbai D., Kassenali A.

SARYTAU RITUAL AND BURIAL COMPLEX (RESULTS OF THE 2021 ARCHAEOLOGICAL INVESTIGATIONS).....1545

МАЗМҰНЫ

ТАРИХНАМА ЖӘНЕ ДЕРЕКТАНУ

Ермаханова Р.Б., Дүкенбаева З.О. ШЕРХАН МҰРТАЗАНЫҢ КҮНДЕЛІК ЖАЗБАЛАРЫ ҚАЗАҚСТАН ТӘУЕЛСІЗДІГІ АЛҒАШҚЫ КЕЗЕҢІНІҢ ТАРИХИ ДЕРЕККӨЗІ РЕТІНДЕ.....	1260
Қаратаев Ә., Сабитов Ж. ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ ТУРАЛЫ ҚЫТАЙ ТАРИХНАМАСЫ.....	1276
Торайғыров Е.М. XVIII ҒАСЫРДЫҢ 20-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ-ЖОҒҒАР ЖӘНЕ ҚАЗАҚ-ҚАЛМАҚ ҚАТЫНАСТАРЫ.....	1287

ТАРИХ

Қабылдинов З.Е. АБАЙ ҚҰНАНБАЙҰЛЫ – ҰЛЫ АҚЫН, ҚАЗАҚ ЖАЗБА ӘДЕБИЕТІНІҢ НЕГІЗІН ҚАЛАУШЫ.....	1299
Абенова Г.А. ЖОҒҒАРЛАРДЫҢ ӘЛСІРЕУІ ЖАҒДАЙЫНДА ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕРТИСТІҢ ОҢ ЖАҒАЛАУЫНДАҒЫ ДӘСТҮРЛІ ҚОНЫСТАРЫН ҚОРҒАУ ТАРИХЫНАН (1750-ЖЫЛДАРДЫҢ ОРТАСЫ).....	1310
Айтмұбаев А.Т., Сандыбаева А.Д. САЯСИ ҚУҒЫН-СҮРГІН ТАРИХЫ: ОҢТҮСТІК ҚАЗАҚСТАН ТҰЛҒАЛАРЫНЫҢ ТАҒДЫРЫ.....	1326
Асылғужин Р.Р., Рыскильдин А.Х., Асылғужин А.Р. ТАЯУ ШЫҒЫСТАҒЫ БАШҚҰРТТАР ТУРАЛЫ АРАБ-МҰСЫЛМАН ТАРИХНАМАЛЫҚ ДӘСТҮРІ.....	1343
Ахмет Ш., Ошан Ж., Қадылбек М. УАҚТАРДЫҢ АЛТАЙ Өңіріне қоныстануы (ШЕЖІРЕЛІК ЖӘНЕ ТАРИХИ ДЕРЕКТЕР НЕГІЗІНДЕ).....	1358
Жетпісбай Н., Шотанова Ғ., Сатенова М. 1868 ж. РЕФОРМАНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ҚАЗАҚ ҚОҒАМЫНА ӘСЕРІ: ӘКІМШІЛІК ӨЗГЕРІСТЕР МЕН ДІН САЯСАТЫ.....	1376
Ибрагимов М.А., Исмаилов С.С., Айтмұхамбетов А.А. 1940-ЖЫЛДАРДАҒЫ ҚОСТАНАЙ ОБЛЫСЫ ТАРАН АУДАНЫНДАҒЫ НЕМІС ХАЛҚЫНЫҢ ҚАЛЫПТАСУЫ МЕН БЕЙІМДЕЛУІ.....	1393
Қраснобаева Н.Л., Аубакирова Ж.С. ШЫҒЫС ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЕҢБЕКПЕН ТҮЗЕУ ЛАГЕРЬЛЕРІНІҢ ЖҮЙЕСІ: ЖАҢА МҰРАҒАТТЫҚ КӨЗДЕРІ НЕГІЗІНДЕ ҚАЛПЫНА КЕЛТПІРУ.....	1412
Мұсағалиева А.С. АҚМОЛА ОБЛЫСЫНДАҒЫ «САЙЛАУ ҚҰҚЫҒЫНАН АЙЫРЫЛҒАН» НЕМІСТЕР (1928 Ж. – 1930 Ж. БАСЫ).....	1430
Мұхатова О.Х., Досқараева А.А. ОРЫС ЕЛШІЛЕРІНІҢ ЕСЕПТЕРІНДЕГІ XVII ҒАСЫРДАҒЫ ҚАЗАҚ-БҰХАР ҚАРЫМ-ҚАТЫНАСТАРЫ.....	1444
Столярова Э.О., Өмірзақ Т.Е., Уалтаева А.С. ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ЖАҢҒЫРТУ ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ОТБАСЫ ЖӘНЕ ТУУ ДЕҢГЕЙІ.....	1459
Сүлейменова Д.Қ., Жумабаева А.А. ТИМУРИДТІК ДЕРЕККӨЗДЕРДЕГІ ТОҚТАМЫС – ХАН БЕЙНЕСІ.....	1474
Тілеубаев Ш.Б., Қоңқабаева А.Н. ЖЕТІСУ ОБЛЫСЫНДАҒЫ 1916 ЖЫЛҒЫ КӨТЕРІЛІС ТАРИХЫНЫҢ ТАРИХНАМАСЫНЫҢ КЕЙБІР АСПЕКТІЛЕРІ.....	1487
Шашаева М.А., Қозыбаева М.М. XX ҒАСЫРДЫҢ БАСЫНДАҒЫ АЛАШ ЗИЯЛЫЛАРЫНЫҢ ҒЫЛЫМИ ЖӘНЕ ӘДЕБИ ЕҢБЕКТЕРІНДЕГІ ҚАЗАҚ ӘЙЕЛДЕРІ ТЕНДІГІ МӘСЕЛЕСІ.....	1504

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Калменов М.Д., Бижанова А.Е. ЖАЙЫҚ ҚАЛАШЫҒЫ ҚОРЫМЫНЫҢ ОРТАЛЫҚ БӨЛІМІНДЕГІ ЖЕРЛЕУ ОРЫНДАРЫ (2015 ЖЫЛЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ БОЙЫНША).....	1518
Тоқтабай А.У., Досымбетов Н.А. ҚАЗАҚТАРДЫҢ ЕГІНШІЛІК МӘДЕНИЕТІНІҢ КЕЙБІР ҚЫРЛАРЫ.....	1530
Үмітқалиев Ұ., Дүйсенбай Д., Қасенәлі А. САРЫТАУ ҒҰРЫПТЫҚ-ЖЕРЛЕУ КЕШЕНІ (2021 ЖЫЛҒЫ АРХЕОЛОГИЯЛЫҚ ЗЕРТТЕУЛЕРДІҢ НӘТИЖЕЛЕРІ).....	1545

СОДЕРЖАНИЕ

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКОВЕДЕНИЕ

Ермаханова Р.Б., Дукенбаева З.О. ДНЕВНИКОВЫЕ ЗАПИСИ ШЕРХАНА МҰРТАЗЫ КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК РАННЕГО ПЕРИОДА НЕЗАВИСИМОГО КАЗАХСТАНА.....	1260
Каратаев А.А., Сабитов Ж.М. КАЗАХСКОЕ ХАНСТВО В КИТАЙСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ.....	1276
Торайгыров Е.М. КАЗАХСКО-ДЖУНГАРСКИЕ И КАЗАХСКО-КАЛМЫЦКИЕ ОТНОШЕНИЯ В 20-Е ГОДЫ XVIII ВЕКА.....	1287

ИСТОРИЯ

Кабульдинов З.Е. АБАЙ КУНАНБАЙУЛЫ – ВЕЛИКИЙ ПОЭТ, ОСНОВОПОЛОЖНИК КАЗАХСКОЙ ПИСЬМЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЫ.....	1299
Абенова Г.А. ИЗ ИСТОРИИ ОТСТАИВАНИЯ КАЗАХАМИ ТРАДИЦИОННЫХ КОЧЕВИЙ НА ПРАВОБЕРЕЖЬЕ ИРТЫША В УСЛОВИЯХ ОСЛАБЛЕНИЯ ДЖУНГАР (СЕРЕДИНА 1750-Х ГОДОВ).....	1310
Айтимбаев А.Т., Сандыбаева А.Д. ИСТОРИЯ ПОЛИТИЧЕСКИХ РЕПРЕССИЙ: СУДЬБЫ ЛИЧНОСТЕЙ ЮЖНОГО КАЗАХСТАНА.....	1326
Асылгужин Р.Р., Рыскильдин А.Х., Асылгужин А.Р. АРАБО-МУСУЛЬМАНСКАЯ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКАЯ ТРАДИЦИЯ О БАШКУРТАХ НА БЛИЖНЕМ ВОСТОКЕ.....	1343
Ахмет Ш., Ошан Ж., Кадылбек М. ИСТОРИЯ ПЕРЕСЕЛЕНИЯ РОДА УАК В АЛТАЙСКИЙ РЕГИОН (НА ОСНОВЕ ШЕЖИРЕ И ИСТОРИЧЕСКИХ ИСТОЧНИКОВ).....	1358
Жетписбай Н., Шотанова Г., Сатенова М. ВЛИЯНИЕ РЕФОРМЫ 1868 г. НА ТРАДИЦИОННОЕ ОБЩЕСТВО КАЗАХОВ: АДМИНИСТРАТИВНЫЕ ПРЕОБРАЗОВАНИЯ И РЕЛИГИОЗНАЯ ПОЛИТИКА.....	1376
Ибрагимов М.А., Исмаилов С.С., Айтмухамбетов А.А. ФОРМИРОВАНИЕ И АДАПТАЦИЯ НЕМЕЦКОГО НАСЕЛЕНИЯ В ТАРАНОВСКОМ РАЙОНЕ КОСТАНАЙСКОЙ ОБЛАСТИ В 1940-Е ГОДЫ.....	1393
Краснобаева Н.Л., Аубакирова Ж.С. СИСТЕМА ИСПРАВИТЕЛЬНО-ТРУДОВЫХ ЛАГЕРЕЙ В ВОСТОЧНОМ КАЗАХСТАНЕ: РЕКОНСТРУКЦИЯ ПО НОВЫМ АРХИВНЫМ ИСТОЧНИКАМ.....	1412
Мусагалиева А.С. НЕМЦЫ-ЛИШЕНЦЫ В АКМОЛИНСКОЙ ОБЛАСТИ (1928 Г. – В НАЧАЛЕ 1930 ГГ.).....	1430
Мухатова О.Х., Доскараева А.А. КАЗАХСКО-БУХАРСКИЕ ОТНОШЕНИЯ XVII ВЕКА В ОТЧЕТАХ РУССКИХ ПОСЛОВ.....	1444
Столярова Э.О., Омирзак Т.Е., Уалтаева А.С. СЕМЬЯ И РОЖДАЕМОСТЬ В УСЛОВИЯХ МОДЕРНИЗАЦИИ КАЗАХСТАНА.....	1459
Сулейменова Д.К., Жумабаева А.А. ОБРАЗ ТОКТАМЫШ ХАНА В ТИМУРИДСКИХ ИСТОЧНИКАХ.....	1474
Тлеубаев Ш.Б., Конкабаева А.Н. НЕКОТОРЫЕ ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ИСТОРИИ ВОССТАНИЯ 1916 ГОДА В СЕМИРЕЧЕНСКОЙ ОБЛАСТИ.....	1487
Шашаева М.А., Козыбаева М.М. ПРОБЛЕМА РАВЕНСТВА КАЗАХСКИХ ЖЕНЩИН В НАУЧНЫХ И ЛИТЕРАТУРНЫХ ПРОИЗВЕДЕНИЯХ АЛАШСКОЙ ИНТЕЛЛИГЕНЦИИ НАЧАЛА XX ВЕКА.....	1504

ЭТНОЛОГИЯ/АНТРОПОЛОГИЯ

Калменов М.Д., Бижанова А.Е. ГРУНТОВЫЕ МОГИЛЬНИКИ, РАСПОЛОЖЕННЫЕ НА ЦЕНТРАЛЬНОМ СЕКТОРЕ НЕКРОПОЛЯ ГОРОДИЩА ЖАЙЫК (ПО РЕЗУЛЬТАТАМ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ В 2015 ГОДУ).....	1518
Токтабай А.У., Досымбетов Н.А. НЕКОТОРЫЕ АСПЕКТЫ ЗЕМЛЕДЕЛЬЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ КАЗАХОВ.....	1530
Умиткалиев У., Дуйсенбай Д., Касенали А. САРЫТАУСКИЙ ПОМИНАЛЬНО-ПОГРЕБАЛЬНЫЙ КОМПЛЕКС (РЕЗУЛЬТАТЫ АРХЕОЛОГИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЙ 2021 ГОДА).....	1545

ASIAN JOURNAL “STEPPE PANORAMA”

2025. 12 (5)

Бас редактор:

Қабылдинов З.Е.

Компьютерде беттеген:

Копеева С.Ж.

Құрылтайшысы және баспагері:

Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитеті

Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Редакция мен баспаның мекен-жайы:

050010, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй

ҚР ҒЖБМ ҒК Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты ШЖҚ РМК

Журнал сайты: <https://ajspiie.com>

Ш.Ш. Уәлиханов ат. ТЖЭИ басылған:

050010 Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көш., 28-үй